

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2024]

Murat AKA

<https://orcid.org/0000-0003-1563-8982>

Arş. Gör. Dr.

maka@firat.edu.tr

Fırat Üniversitesi

<https://ror.org/05teb7b63>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metaforlaşması Bakımından teg- “değmek” Fiili

*The Verb teg- “to touch” in Terms of Metaphorization in
Old Uyghur Turkish Texts*

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 30.10.2024

Kabul Tarihi | Date Accepted: 25.12.2024

Yayın Tarihi | Date Published: 30.12.2024

Atıf | Citation

Aka, M. (2024). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde metaforlaşması bakımından teg- “değmek” Fiili. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(3), 1592-1625. <https://doi.org/10.34083/akaded.1576169>

Aka, M. (2024). The Verb teg- “to touch” in terms of metaphorization in old Uyghur Turkish texts. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(3), 1592-1625. <https://doi.org/10.34083/akaded.1576169>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval
Katkı Oranı Beyanı Author Contributions	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir Author's contribution rates to the study are equal.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright&License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Murat AKA | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

Öz

Eski Uygur Türkçesinin dokunma fiillerden biri olan *teg-* “dokunmak” fiili, temel anlamı dışında sosyal, psikoloji, mental, faaliyet, algı, zaman ve duygu alanlarında olmak üzere “değmek, ulaşmak, saldırmak, hissetmek, faaliyet gerçekleşmek, değerli olmak” gibi pek çok farklı anlama gelebilmektedir. *teg-* fiili sadece temel anlamıyla değil, ikincil veya yan anlamlarıyla da eski Türkçe içerisinde yüksek bir sıklık değerine sahiptir. Bu çalışmada *teg-* fiilinin eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçirmiş olduğu anlamsal süreçler tespit edilerek bilişsel anlam bilime göre kavramsal metafor kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Kavramsal metafor, gündelik dilin doğal işleyişi içerisinde bedensel tecrübeye bağlı olarak farklı iki kavram alanı arasında ortaya çıkan tecrübe korelasyonu ile ontolojik ve epistemolojik eşleşmeye dayalı bir bilişsel süreçtir. Bu doğrultuda *teg-* fiilinin fiziksel anlamı ve bu anlamın imaj şematik yapısı tanımlarıyla belirlenmiş ve daha sonra ifade ettiği soyut anlamlara göre hangi metaforlaşma süreçlerinden geçtiği ortaya konulmuş ve değerlendirilmiştir. Sonuçta *teg-* fiilinin eski Uygur Türkçesinde, dünya dillerindeki gibi bilişsel ve anlamsal bir gelişim temayülü izlediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, dokunma, metafor, metonimi, *teg-*.

Abstract

The verb teg- “to touch”, one of the tactile verbs of Old Uyghur Turkish, can have many different meanings such as “to touch, to reach, to attack, to feel, to perform an activity, to be valuable” in social, psychological, mental, activity, perception, time and emotion fields, in addition to its physical meaning. The verb teg- has a high frequency value in Old Turkish, not only in its basic meaning but also with its secondary or connotative meanings. In this study, the semantic processes that the verb teg- has gone through in Old Uyghur Turkish texts have been determined and examined within the framework of conceptual metaphor theory according to cognitive semantics. Conceptual metaphor is a cognitive process based on the correlation of experience that emerges between two different conceptual domain depending on bodily experience within the natural functioning of everyday language and on ontological and epistemological matching. In this direction, the physical meaning of the verb teg- and the image-schematic structure of this meaning have been determined with their witnesses and then the metaphorization processes it has gone through according to the abstract meanings it expresses have been revealed and evaluated. As a result, it was seen that the verb teg- followed a cognitive and semantic development trend in Old Uyghur Turkish, as in world languages.

Keywords: Old Uyghur Turkish, touch, metaphor, metonymy, *teg-*.

Giriş

762 tarihinden sonra Uygurlar arasında özellikle Manihaizmin ve Budizmin yaygınlaşması ile birlikte gerek telif gerekse çeviri eserler aracılığıyla oldukça hacimli metinler ortaya konulmuştur. 8. yüzyıl ortaları ile 14. yüzyıl sonları arasına yerleştirilen ve çoğunluğunu Manihaist ve Budist metinlerin oluşturduğu eski Uygur Türkçesi dönemine ait bu metinler hem gramer unsurları, hem de söz varlığı unsurlarıyla çok zengin ve işlenmiş bir edebiyatı temsil etmektedir. Özellikle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde algı alanına ilişkin söz varlığının sergilemiş olduğu metafor ve metonimleşme süreçleri din, sosyal yaşantı, mental durum gibi farklı alan ve düzeylerdeki kavramları yapıya kavuşturmuştur. Bir diğer ifadeyle ileri düzeydeki yapısal alanların kavramlaştırılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle eski Türkçenin geneli için temel olarak “dokunma” bildiren *teg-*’in Uygur sahası metinlerinde sıklığı, çeşitli anlamsal kullanımları ve gramerleşmeleriyle fiziksel ve öznel olmak üzere pek çok soyut anlama kaynaklık ettiği görülmektedir.

Türkçede algı fiilleri ve çok anlamlılık ile ilgili olarak Yunusoğlu (2005), Kamchybekova (2010, 2011), Gökçe (2015), Besli (2015), Güngör (2020), Kumcu (2021), Taner’in (2022) ve Özkan Kurt’un (2023) çalışmalarından bahsedilebilir. İlk olarak Yunusoğlu (2005) Buddhist çevreye ait Türkçe metinlerdeki görme metaforlarını çalışmıştır. Daha sonra Kamchybekova (2010) beş algı alanına ait fiilleri Kırgız Türkçesi bağlamında doktora tezi olarak çalışmıştır. Besli (2015) Kutadgu Bilig’te *kör-* “görmek” fiilini çok anlamlılık bakımından ele alırken Gökçe (2015) de aynı fiili çok anlamlılık, metafor ve gramerleşme bakımından incelemiştir. Yine Kutadgu Bilig’te Güngör (2020) ve Taner (2022) *teg-* “dokunmak” eylemini çok anlamlılık ve yardımcı fiil özelliği göstermesi bakımından ele almıştır. Kumcu (2021) Türkçe Ulusal Derlemi’ni (TUD) esas alarak duyular arası aktarmayı (linguistic synaesthesia) somutlaşmış biliş çerçevesinde tartışmıştır. Son olarak Özkan Kurt (2023) Batı Türkçesindeki algı fiillerini bilişsel dilbilimin çok anlamlılık ve metafor anlayışı çerçevesinde ele almıştır.

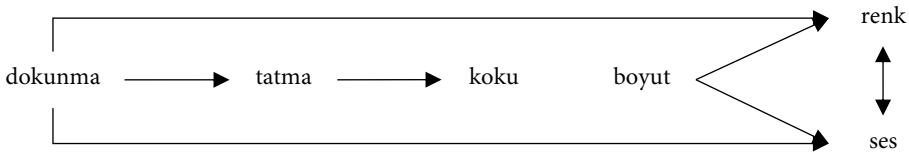
Bu çalışmada ise Eski Uygur Türkçesine ait Manihaist, Budist ve din dışı metinlerde *teg-* “dokunmak” fiilinin arkasında yatan somutlaşma deneyimi, geçirmiş olduğu metaforlaşma süreçleri ve buna bağlı olarak somut “dokunmak, temas etmek” anlamından diğer soyut alanları yapılandırırken hangi semantik kanalların oluşturulduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bir diğer ifadeyle bilişsel anlam bilimin somutlaşmış biliş ve metafor yaklaşımıyla *teg-* eyleminin Eski Uygur Türkçesinde izlemiş olduğu anlamsal yollar gerçekleriyle birlikte tespit edilecektir.

1. Dokunma ve Çok Anlamlılık

Hint-Avrupa dilleri bağlamında İngilizce algı fiillerindeki semantik yapıyı ve değişimi inceleyen Sweetser’ın tespitlerine göre fiziksel alandaki görme duyusu, objektif bir karakter göstererek düşünme ve idrak alanına genişlemiştir. Çünkü görme insan için erken yaşlardan itibaren dünya hakkında en temel bilgi ve veri kaynağı aracıdır. Uzak mesafeden kontrol edilebilir ve güvenli bir biçimde aynı noktada bulunan iki kişiye aynı

bilgiyi aktarma imkânı sağlar. Buna karşın duyma uzak mesafeli çok temel bir dilsel iletişim kanalı olduğu için kişilerarası bir karakter ve iletişim alanına semantik genişlemeler gösterir. Diğer taraftan koklama daha az ve yüzeysel bir metaforlaşma gösterirken tat ve dokunma yakın mesafeli, fiziksel temas gerektiren ve bu yüzden sıklıkla duygusal alana genişleyen sübjektif bir algı aracıdır. Sweetser’a göre özellikle dokunma algısının duygu alanıyla ilişkilendirilmesi, hissi tecrübenin kişilere göre değişkenlik göstermesinden ileri gelmektedir. Dokunma ayrıca yakın mesafe ve fiziksel temas gerektirdiği için dış dünyaya ilişkin bilgi toplamada görme ve işitmeye göre çok güvenli bir yol olarak görünmemektedir. Fiziksel algıyı duygusal algıdan ayırmanın açık ve net bir yolu da yoktur. Çünkü dokunmayla ilgili herhangi bir fiziksel acı veya haz aynı zamanda duygusal olarak da mutluluğa veya mutsuzluğa yol açacaktır (Sweetser, 1991, s. 38-44).

Viberg sözlüklerde algı fiillerinin duyu alanı dışında “bilmek”, “anlamak”, “düşünmek”, “tecrübe etmek”, “şüphelenmek” gibi bilişsel ve “karşılaşmak”, “itaat etmek”, “bir kişiyi tanımak” gibi sosyal anlamlara da genişlemiş olduğunu gözlemlemiştir. Buna göre dünya dillerinde genellikle dokunma duyusu için “tecrübe etmek”, “düşünmek” ve “bir kişiyi bilmek, tanımak” anlamları tespit edilmiştir (Viberg, 1983, s. 158). Algı fiillerini İngilizce, Baskça ve İspanyolca üzerinden metafor ve çok anlamlılık bakımından inceleyen Ibarretxe-Antuñano, dokunma fiillerinin fiziksel anlamının dışında bu dillerde “yiyecek yemek ya da içecek içmek”, “etkilemek, durumunu değiştirmek”, “ulaşmak, erişmek”, “değirmek, ilgilenmek, uğraşmak”, “düşünmek, tartmak”, “borç istemek”, “akrabası olmak”, “karşılık gelmek, denk gelmek” ve “ikna etmek, teşvik etmek, ilham vermek” anlamlarına genişlemiş olduğunu tespit etmiştir (Ibarretxe-Antuñano, 1998, s. 249, 1999, s. 71-79). Ullmann İngiliz, Fransız ve Macar şiiri üzerinden duyular arası aktarmaları incelediği çalışmasında (linguistic synesthesia) dokunmanın diğer duyuları kapsadığı *dokunma* > *tatma* > *koku* > *duyma* > *görme* şeklinde bir duyular arası hiyerarşi modeli önermiştir (Ullmann, 1957). İngilizce üzerinden sinestetik sıfatları inceleyen Williams’a göre ise duyular arasındaki semantik ilişki şu şekildedir (Williams, 1976, s. 463):

Şekil 1: Williams’a göre duyular arası hiyerarşi

Vieberg’e göre dünya dillerindeki algı fiillerinin en dikkat çekici özelliklerinden biri duyular türleriyle (görme, duyma, dokunma, koku, tat) ilişkili olarak büyük ölçüde çok anlamlılık göstermeleridir. Viberg duyular türleri için soldakinin sağdakine göre daha fazla anlamı kapsadığı bir hiyerarşi önermiştir: *görme* > *duyma* > *dokunma* > *koku* ve *tatma* (Viberg, 1983, s. 136-137, 140). Bu hiyerarşilere göre soldaki duyular türüne ait bir dilsel birim sağdakilerin hepsini veya bazılarını kapsayacak şekilde geniş bir anlama sahip olabilir. Söz gelimi Türkçede tat duyusunda bir şeyi tatmak için kullanılan “tadına bakmak” ifadesinde görme fiili olan *bak-* bir şeyin tadını anlamak için kullanılarak tat duyusunu kapsayacak

şekilde çok anlamlılık geçirmiştir. Hiyerarşilerden görüleceği üzere dokunma algısı kapsayıcılık ve çok anlamlılık bakımından Ullmann (1957) ve Williams (1976)'a göre diğerlerinden daha önde gelirken Viberg (1983)'e göre görme ve duymadan sonra, koku ve tatmadan önce gelerek üçüncü sırada yer almaktadır. Dokunma her durumda tatma ve kokudan önce gelmekte fakat görme ve duyma duyularının dokunmaya üstün geldiği de görülmektedir. Duyular arası aktarmayı Türkçe Ulusal Derlemi üzerinden 5699 örnekle inceleyen Kumcu ise çok daha karmaşık ve çok yönlü bir algı duyu hiyerarşi ortaya koymuştur: *dokunma* → *koku*, *dokunma* → *duyma*, *dokunma* → *görme* *koku* → *duyma*, *koku* → *görme*, *duyma* → *görme*, *görme* → *duyma* (Kumcu, 2021, s. 21). Görüldüğü üzere duyu hiyerarşisi dillere ve korpuslara göre farklılık göstermekle birlikte Türkçe açısından da dokunma algısının diğer algı türleri arasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Viberg algı fiillerini sahip oldukları bir takım anlamsal özellikleri bakımından sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Buna göre algı fiilleri etkinlik (activity) ve deneyim (experience) olarak deneyimleyici temelli (experienter-based) ve deneyimlenen varlığı özne olarak alan kaynak ya da olgu temelli (source-based, phenomenon-based) özellik gösterir. Bu duyular arasında görme, işitme ve koklama duyuları algılanan nesneyle algılayan kişi arasında yakın temas gerektirmezken, dokunma ve koklama aksine algı nesnesiyle yakın teması zorunlu kılmaktadır. Viberg'in anlamsal sınıflandırmasına göre DEĞ- bir insan tarafından bilinçli olarak kontrol edilen temasa dayalı bir etkinlik fiildir (Viberg, 1983, s. 123-124, 148-149, 2021, s. 1296). Ibarretxe-Antuñano dokunmanın temasa dayalı olarak kısa süreli, algılayıcının temas ile algılanan nesnenin ancak dış yüzeyi ve sınırları hakkında bilgi alabileceği bir eylem olduğunu belirtir. Ona göre dokunma (+temas), (+yakınlık), (-içsellik), (+sınırsallık), (+doğrudanlık), (+saptama), (+tanılama), (+kontrol), (+etki), (+süreklilik) ve (+yakınlık) anlam bileşenlerine sahiptir. Buna göre fiil anlamsal genişlemelerini bu bileşenlere bağlı kalmak zorundadır ve metaforlaşmasını bu özelliklerden bazılarını seçerek gerçekleştirir. Bu yüzden Ibarretxe-Antuñano bu süreci, yani metafordaki haritalanmada kaynak alandan soyut alana kısmi bir transfer gerçekleşmesi durumunu, özellik seçimi (property selection) olarak belirtir (Ibarretxe-Antuñano, 1999, s. 143-144, 165, 171). Algı fiilleri için yapılan bu analizlerin daha çok, yapısalcı dilbiliminin içerisinde yer alan semantik alan (semantic field), bileşen analizi (componential analysis), semantik özellik (semantic features) yaklaşımının etkisiyle oluşturulduğu görülmektedir (krş. Lehrer, 1974; Saeed, 2016, s. 261; Geeraerts, 2010, ss. 70-80).

2. Kavramsal Metaforlar ve Dokunma

Bilişsel dilbilimin somutlaşmış biliş (embodied cognition) tezine göre bütün kavramsal yapımız bir takım somutlaşma süreçlerinden kaynaklanmakta ve dildeki anlamsal yapı da bu somutlaşmış kavramsal yapıyı yansıtmaktadır. Daha da açarsak kültürel, sosyal ve mental alandaki bütün soyut kavramlarımız aslında insan bedeninin fiziksel çevreye ilişkin deneyimlerine bağlı olarak oluşmuştur. Bir diğer ifadeyle ileri derecedeki soyut ve karmaşık kavramlarımız çok temel ve birincil düzeydeki bedensel, fiziksel, somut deneyimlerimize

dayanmaktadır. Buna göre somut deneyimden kaynaklanan en temel kavramlarımız imaj şemalarıdır. İmaj şemaları insanın günlük bedensel etkileşimiyle oluşmuş soyut kavram öncesi yapılarıdır ve kavramsal metaforlar için kaynak alan görevi görürler (Evans & Green, 2006, s. 176; M. Johnson, 1987; Lakoff & Johnson, 2003). Evans ve Green (2006, s. 190)'in literatürden derleyip bir araya getirdiği imaj şemaları içerisinde yer almasa da dokunma ve temas kavramlarını imaj şemaları içerisinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü dokunma hem insana doğrudan fiziksel tecrübeyi sağlayan en temel algı kanallarından biri ve hem de insan dışındaki diğer nesnelerin gündelik hayat içerisinde fiziksel temasları da insan için sürekli tekrar eden temel bir tecrübedir. Bu yüzden dokunma ve temas imaj şeması olarak kavramsal metaforlar aracılığıyla pek çok soyut kavramın yapıya kavuşmasına kaynaklık eder.

Genellikle dillerde (örneğin Hint-Avrupa dilleri) duygu sözcükleri o duyguyu harekete geçiren fiziksel eylemlerden türetilmekte ya da kimi fiziksel eylem ve organlar sözü konusu duyulara ilişkin yeni anlamlar kazanabilmektedir. Fiziksel organ olarak kalbin cesaret ve tutku kavramlarını sembolize etmesi, fiziksel parlaklığın neşe ile fiziksel acılık ya da tatlılığın öfke ve naif kişilikle ilişkilendirilmesi bunlardan sadece bir kaçıdır. Sweetser fiziksel alan ile duyu alanı arasındaki bu ilişkilendirmeyi VÜCUT-OLARAK-ZİHİN metaforuyla açıklamaktadır. Ona göre bu metafor fiziksel tecrübe ile içsel duygusal ve mental durumlar arasındaki nedenli (motivated) bir korelasyona dayanmaktadır. Söz konusu metaforunda bedensel tecrübe, psikolojik durumları ifade eden söz varlığına tek yönlü (unidirectional) olarak kaynaklık etmektedir. Yani kaynak alan olan fiziksel alandan hedef alana, duygusal ve psikolojik durum alanına, tek yönlü bir haritalanma gerçekleşir. Hint-Avrupa dilleri özelinde Sweetser tarafından ortaya konulan bu metafor, duyu ve mental durum alanına ait söz varlığının etimolojik kökenine veya fiziksel alana ait sözvarlığının mental anlamlarına ilişkin açıklamaları daha anlaşılır hale getirmektedir (Sweetser, 1991, s. 28-30). Dolayısıyla sadece imaj şematik yapısı gereği değil aynı zamanda algı kavramlarından biri olması sebebiyle de dokunma kavramı VÜCUT-OLARAK-ZİHİN metaforu için de kaynak alan işlevine sahiptir. Lakoff ve Johnson ise dokunma için GÖRMEK DOKUNMAKTIR ve DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR metaforlarını verir (Lakoff, 1987, s. 437; Lakoff & Johnson, 2003, s. 51). Lakoff ayrıca (1987, s. 487)'de dokunma için SEÇMEK DOKUNMAKTIR metaforundan bahseder. Bu metaforlara göre dokunma duyusunun görme, duygu ve idrak alanlarına eşleştiği görülür. Ibarretxe-Antuñano İngilizce, Baskça ve İspanyolca üzerinden dokunma ve dokunulmak kaynak algı alanının etkilemek, ilgilenmek, ulaşmak, borç istemek, düşünmek, ilişkili olmak, birinin bir şey yapmasına izin vermek, ikna olmak hedef alanlarına kaynaklık yaptığını ve bunlardan ETKİLEMEK DOKUNMAKTIR, İLGİLENMEK DOKUNMAKTIR ve ULAŞMAK DOKUNMAKTIR metaforlarının bu üç dil için de ortak olduğunu belirtir (Ibarretxe-Antuñano, 2013, s. 113, 2019, s. 48).

Doğrudan fiziksel deneyim ile öznel yargılar arasındaki tecrübe korelasyonuna dayanan metaforları Grady, birincil metafor (primary metaphor) olarak adlandırır. Birincil metaforunda her ne kadar hedef ve kaynak alanlar farklı tecrübe alanları olsalar da yine de hedef kavramlar neredeyse kaynak kavramlar kadar temel ve doğrudan dolaysız bir şekilde

tecrübe edilen kavramlar içerisinde kabul edilir (Grady, 1997, s. 155). Çünkü bu metaforların hedef ve kaynak alanları metaforların henüz kullanılmadığı erken çocukluk dönemlerinde, tek bir alan olarak algılanır ve daha sonraki dönemlerde artık çocuk kaynak ve hedef alanları ayrı alanlar olarak görmeye başlar. Bu durum birincil metaforlardaki hedef alanların oldukça temel kavramlardan olduğunun başka bir kanıtı olarak görülür (C. Johnson, 1999, ss. 155-156; Lakoff & Johnson, 1999, s. 46). Grady'nin geliştirmiş olduğu birincil metafor kuramına göre NEDENSEL İLİŞKİ FİZİKSEL BAĞLANTIDIR, AKTİVİTENİN YOĞUNLUĞU ISIDIR, ZORLUK SERTLİKTİR, ZORLUK AĞIRLIKTIR, KOLAYLIK HAFİFLİKTİR, NORMAL DÜZDÜR, ŞEFKAT SICAKLIKTIR, SEMPATİ YUMUŞAKLIKTIR, ETKİ NEMDİR, HAREKETE GEÇME İSTEĞİ KAŞINTIDIR, ZARAR FİZİKSEL YARALANMADIR, DUYGU YOĞUNLUĞU ISIDIR, ÇEKİM FİZİKSEL GÜÇTÜR, ANLAMAK KAVRAMAKTIR, DİKKATE ALMAK TARTMAKTIR, GÖRME FİZİKSEL TEMASTIR birincil metaforları aracılığıyla fiziksel dokunmaya ilişkin temas, sertlik, yumuşaklık, hafiflik, ağırlık, ısı, kaşıntı, nem ve kavrama gibi kaynak kavramlar ile öznel tecrübe ve faaliyete ilişkin görme, faaliyet, zorluk, kolaylık, duygu ve idrak hedef alanları arasında sıkı bir tecrübe korelasyonu vardır. Bir diğer ifadeyle söz konusu birincil metaforlarda hedef ve kaynak alanlar arasındaki eşleşme nedenli (motivated) bir ilişkiye dayanmaktadır (Grady, 1997, ss. 290-298).

Bilişsel anlambilim çerçevesinde bazı metaforların aslında metonimik bir temele dayandığı düşünülmektedir. Buna göre özellikle NEDEN-SONUÇ ve DUYGU-FİZYOLOJİK ETKİ gibi metonimik ilişkiler öfke, sevinç, üzüntü, aşk ve gurur metaforları için bir tecrübe temeli oluşturabilir. Çünkü duyguların psikolojik etkileri insan bedeninde bir takım fizyolojik reaksiyonlar meydana getirir (Barcelona, 2003; Kövecses, 1986, s. 114-115, 1990, s. 51-52, 2007; Lakoff, 1987, s. 382). Kövecses bu düşünceden hareketle NEDEN-SONUÇ metonimik ilişkisine dayalı metaforları üç gruba ayırır. Bunlar, kaynak alanın hedef alandan kaynaklandığı (ÖFKE ATEŞTİR), hedef alanın kaynak alanlardan türediği (TARTIŞMA SAVAŞTIR) ve kaynak alanın hedefteki olayın oluşması için ön koşul olduğu (GÖRMEK ANLAMAKTIR) metaforlarıdır (Kövecses, 2010, ss. 186-187). Bu açıdan bakıldığında çoğunlukla duygu alanına kaynaklık eden dokunma ve temas eyleminin de DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR metaforunda kaynak alan olarak duygusal etki için ön koşul oluşturduğunu ve bu metaforun GÖRMEK ANLAMAKTIR'da olduğu üzere son gruba girdiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak bilişsel anlam bilime göre temas ve dokunma bedene dayalı, birincil ve doğrudan bir fiziksel tecrübe alanıdır. Dokunma ve temasın imaj şematik yapısı birincil metaforlardan ileri düzeydeki karmaşık ve yapısal metaforlara kadar uzanarak mental, algısal, duygusal tecrübe alanları ile çeşitli faaliyet alanlarının yapıya kavuşmasına olanak sağlar.

3. Eski Uygur Türkçesinde *teg*- Fiili

Eski Uygur Türkçesinde *bürt*- “el ile dokunmak, temas etmek”, *elige*- “ellemek, elle yoklamak”, *kavşur*- “bir araya getirmek, bitştirmek, (elleri) kavuşturmak”, *kırşal*- “değmek, değip sıyırmak”, *teg*- “değmek, temas etmek” eylemleri temas fiillerinin alt kategorisi içerisinde dokunma fiilleri olarak kabul edilmektedir (Yıldız, 2016, s. 391-396). Bu fiillerden

teg- ve *bürt-* türevlerinin çokluğu ile dikkat çekerken, *teg-* fiilinin, türevlerinin de anlamları göz önünde bulundurulduğunda çok daha çeşitli alanlara ve farklı gramer kategorilerine geçtiği görülür. Nitekim Wilkens eski Uygur Türkçesinde *teg-* fiili için “varmak, ulaşmak”, “erişmek, elde etmek, değmek”, “(birisine) faydası dokunmak, ait olmak, kazanmak”, “gitmek”, “karşılaşmak, rastlamak”, “ilgilendirmek”, “(birisine bir şey) yapmak, zarar vermek”, “(cezalar) nasip olmak”, “tesir etmek, etkisini göstermek” anlamlarını vermektedir (Wilkens, 2021, s. 688). Azılı, eski Türkçede *teg-* “dokunmak, ulaşmak” fiilinden *-I* zarf fiil çekimiyle oluştuğu bilinen *tegi* “+A kadar” edatının (Clauson, 1972, s. 522; Erdal, 2004, s. 334; Gabain, 2007, s. 94) en başta kalıplaşma göstermeksizin zarf fiil çekimiyle mekana ilişkin öncül ileri yönlü bir hareketi gösterirken daha sonra metaforlaşma ve gramerleşmeye bağlı olarak sınırlayıcılık işleviyle yine öncül ve ileri yönlü bir şekilde hem mekansallığı hem de zamansallığı işaretleyen bir form haline gelmiş olduğunu belirtir (Azılı, 2021, s. 70). *teg-* “dokunmak, ulaşmak” eyleminin semantik aşınmaya ve gramerleşmeye uğramış ve saygı tasvirî yardımcı fiili olarak da bilinen başka bir türevi de *tegin-* “saygıyla yapmak, (saygı ifadesi) yerine getirmek” fiilidir (Eraslan, 2012, s. 446; Gabain, 2007, s. 110; Erdal, 2004, s. 528; Clauson, 1972, s. 484; Polat, 2017, s. 218-219; Ağca, 2020, s. 114). Ersan eski Uygur Türkçesi metinlerinde *tegin-* fiilinin “secde etmek” şeklinde çevrilmesinden dolayı “başı yere değdirerek secde etmek” ile ilişkilendirmiştir (Ersan, 2017, s. 464). *tegin-* “saygıyla yapmak” fiilinin *teg-* “dokunmak” eyleminden türeyerek soyut alandaki saygı ve değer kavramlarının gramatikal işaretçisi hâline gelmesi oldukça dikkate değer bir olgudur. Sonuç olarak *teg-* “dokunmak, temas etmek” eylemi eski Uygur Türkçesinde sadece leksik anlamlarıyla değil türevlerinin gramatik anlamlarıyla da dokunmaya ilişkin bir takım metaforlaşma süreçlerine işaret etmektedir.

3.1. Değmek/Temas Etmek (Fiziksel)

Clauson *teg-* fiilinin “datif ekiyle bir yere ulaşmak (to reach)” fakat erken dönemden itibaren “birine saldırmak”, “bir şeye dokunmak”, “biriyle ilgilenmek”, “bir şeye değmek, değerli olmak (yani çok yüksek fiyata ulaşmak)” anlamlarına genişlemiş olduğunu belirtir (Clauson, 1972, s. 476). Sözcüğün belirlenmiş olan bu anlamlarından “dokunmak”, “ulaşmak” ve “birine saldırmak” anlamlarında doğrudan fiziksel ve somut bir alan söz konusu olurken sözcüğün diğer anlamlarında her zaman daha soyut ve mental alanlar ön plana çıkmaktadır. Fakat Clauson’un bu açıklamasına göre sözcüğün “ulaşmak” anlamının temel, diğer anlamlarının ise yan ya da ikincil olduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki sözcüğün “dokunmak” anlamı birincil “ulaşmak” ve belirtilen diğer anlamları ikincil olmalıdır. Çünkü fiziksel “bir şeye dokunmak” anlamından “bir yere ulaşmak” anlamına geçiş mental açıdan daha tabii ve olağan bir yol olarak görülmektedir. Kavramsal olarak bakıldığında “dokunmak, temas etmek” eylemi “bir yere ulaşmak, gitmek” eyleminin bir parçası olabilir, fakat “dokunmak” eyleminin içeriğinde herhangi bir şekilde “bir yere ulaşmak, gitmek” eylemi bulunmamaktadır. Ayrıca eski Türkçede fiziksel anlamda “bir yere gitmek veya ulaşmak” asli olarak *bar-* ve *kit-* fiilleriyle ifade edilmekte ve diğer taraftan bu sözcüklerin “temas ve dokunma” anlamına geçişleri görülen bir anlam olayı değildir (Clauson, 1972, s. 354, 701).

Türkçenin en eski yazılı belgelerinde ise *teg-*, “dokunmak, değmek” fiziksel anlamı ile birlikte “ulaşmak, erişmek”, “savaşta hücum etmek, saldırmak”, “yaşı kemale ermek, yaşlanmak”, “hasetlenmek, kıskanmak (küni ile)” ve “yüksek bir unvan almaya hak kazanmak” anlamlarıyla sıklıkla somut ve soyut bir birinden çok farklı kavram alanlarına işaret eder şekilde tanıklanmıştır (Şirin, 2016, s. 451, 466, 472, 498, 527). Görüldüğü üzere Şirin, çalışmasında sözcüğün birincil anlamını “dokunmak, değmek” olarak vermiştir. Hem tanıklarının fazla oluşu hem de sahip olduğu türev ve anlamların hem somut hem soyut çok çeşitli kavram alanlarına işaret etmesi sebebiyle sözcüğün henüz yazıtlar döneminde bile sıklık ve çok anlamlılık değeri bakımından söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sözcük fiziksel “dokunma, temas” anlamıyla en erken Kül Tigin abidesinde *yarıkınta yalmasınta yüz artuk okun urtu yüziğe başına bir tegmedi* “Zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular. Yüzüne (ve) başına, biri (bile) değmedi.” (KT D 33) cümlesinde kullanılmıştır. Fakat bu cümlenin bağlamına dikkatle bakıldığında “değme, dokunma” dışında bir çeşit metonimi zinciriyle “isabet etmek” ve “okla vurmak” eylemlerinin kastedildiği görülür. Dolayısıyla buna göre söz konusu cümlede önce PARÇA-BÜTÜN ve sonra NEDEN-SONUÇ ilişkisiyle metonimik bir şekilde *değmek* → *isabet etmek* → *okla vurulmak* yönünde bir çeşit anlam zincirinin kurulmuş olduğu anlaşılır. Çünkü *isabet etmek* eylemi *nişan alma* çerçevesi içerisinde *değmek* eylemine göre daha karmaşık bir faaliyet alanını kapsamaktadır. *Değmek*, *isabet etmenin* alt parçasını oluştururken *isabet etmenin* sonucu da *okla vurulmuş olmak* eylemidir (Aka, 2022, s. 315). Eski Uygur Türkçesine ait metinlerde *teg-* fiilinin tespit edilen fiziksel “dokunmak, temas etmek” anlamının tanıkları şu şekildedir:

- (1) *alkyuk erti az ulatı nizvanılıg akıglarıg kılınç tengrisining éliginte tegip neng kılını umadın mançakda kirip bir ödünkiye arukın tınturgalı yatdı* “Aç gözlülük ve diğer tamah eğilimlerini tamamen yok etti. Karma tanrısının eline değip hiç meşgul olmadan, yatağına girip kısa süre yorgunluğunu dindirmek için yattı.” (DKPAM 3429)
- (2) *berge kagal kıyın kavıtlar teggülük kadguların tarkartaçı bolayın* “Kamçı, kırbaç değme kaygılarını yok edeyim.” (AY 3755)
- (3) *bir ulug küçlüg ... meñ üze meñlep yağız yèrniñ uçıña élig üze ... kök kalıñıñ tüpiñe teggeli uçuz bolgay* “Büyük, güçlü, [uzaklara uzanan (?)] bir adımla kahverengi yer yüzünün sonuna kadar yürümek ve el ile göğün sonuna kadar uzanmak, dokunmak kolay olacaktır” (BT XXVI 17.85)
- (4) *yana yèrke tegmeyük yañı gaomayı alıp yıdılıg yıparlıg suvın edgü toprak katıp yogurup yèrin suvamış kergæk* “Dahası, kişi toprak tarafından dokunulmamış yeni inek gübresi almalı ve iyi toprağı kokulu suyla karıştırmalı, yoğurmalı ve toprağın üzerine serpmelidir.” (BT XXIII D002)
- (5) *kök kalıg kovukıta ujik bitimiş orun erdi erser: ol orun üz esinte tegirmeleyü onarçıg yèrde arıtı yağmur tegmedin öl ötüş yme bolmadın kup kurug turdı* “Yukarıdaki tanrıların lütfuyla, doktrin jingangjing’i yazıyorum” diyerek yere, bir daire içinde her chi’de onluk bir bölgeye (doktrin jingangjing’in) karakterlerini yazdığı yere yağmur değmeyerek yer oldukça kuru kaldı.” (BT XXVIII E13)

Yukarıda verilen tanıklara göre *teg-* fiilinin, (1) ve (3) numarada *elig* “el” organ adıyla, (2) numarada kamçının deriye teması ile insanî bir dokunma anlamına işaret ettiği görülürken (4) ve (5) numarada ise “iki farklı nesnenin birbirine temas etmesi” anlamını işaret ettiği görülmektedir.

Bilindiği üzere dokunma sadece insan bedeninin ve bilincinin dış dünyayla ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkmış fiziksel ve öznel bir tecrübe alanı değildir. Buna ek olarak insanın kendisi dışındaki diğer nesnelere birbiriyle olan fiziksel teması da yine insan için gündelik hayatın en temel tecrübelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle insan, gündelik hayatta dokunma eylemini bizzat kendi gerçekleştirerek tecrübe ederken aynı diğer nesnelere birbiriyle temasını da defalarca kez tecrübe eder. İnsan zihni ancak bu özgül tecrübeler üzerinden dokunma ve temas imaj şemasına ulaşır (M. Johnson, 1987). Bu açıdan bakıldığında *teg-* fiilinin (1), (2) ve (3) numaralı tanıkları insanî bir fiziksel dokunmayı gösterirken, (4) ve (5) numaralı cümlelerdeki fiziksel tanıkları insanî dokunma dışında temas imaj şemasının özgül tecrübelerini yansıtır. (1) numaralı cümlenin bağlamına göre kişi sonsuz bir doğum ölüm döngüsü olan Samsara denizini aşıp kıyıya ulaşmak için aç gözlülüğünü tamamen ortadan kaldırdıktan sonra *kılınç tanrısının* (Karma Tanrısı) eline dokunarak uykuya dalmaktadır. Tanrı kavramının olağan üstü bir kişi biçiminde kavramlaştırılmasına bağlı olarak *teg-* eylemi ilk bakışta “dokunmak” gerçek anlamıyla öne çıkmaktadır. Fakat gerçek anlamda insan için bir tanrının eline dokunmak mümkün olamayacağı için bağlam içerisinde aslında örtük ve dolaylı bir biçimde metonimik bir “kılınç tanrısının varlığını hissetme” eyleminin kastedilmiş olduğu anlaşılır. Cümledeki ikincil “hissetme” anlamının *teg-* sözcüğünün tek başına, sabitleşmiş ve hâlihazırda önceden var olan anlamı olarak değil, metindeki bağlamın konusuyla ilgili olarak diğer sözcüklerle birlikte ortaya çıktığı görülür.

(2) numaralı cümlede metonimi zinciriyle *kamçı ve kırbaç değmek* → *kırbaçlamak* → *cezalandırmak* anlamlarına erişim sağlanmıştır. (3)’te “yeryüzünün diğer ucuna bir adımda varmak ve gökyüzünün tepesine uzanıp dokunmak” ile metonimik bir şekilde “insan için imkânsız görülen bazı eylemlerin gerçekleşebilir olması” durumu kastedilmektedir. Dolayısıyla *gökyüzüne dokunmak* → *imkânsızın gerçekleşmesi* şeklinde bir anlam ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Yine metonimik bir ilişkiyle (4)’te “inek gübresinin yere değmesi” ile “yere düşen inek gübresine toprağın bulaşması” eylemine, (5). cümlede de “yağmurun yere değmemesi” ile “zeminin yağmurla ıslanmayarak kuru kalması” kastedilmiştir. (4). ve (5). cümlelerdeki anlamları daha şematik ifade edecek olursak *dokunmak* → *bir şeyin başka bir şeye temas ederek bulaşması ve karışması* şeklinde bir anlam ilişkisinin kurulmuş olduğu görülür. Özetle söz konusu anlam ilişkileri aşağıdaki gibi gösterilebilir:

(1) *dokunmak* → *hissetmek*

(2a) *kamçı ve kırbaç değmek* → *kırbaçlamak*

(2b) *kırbaçlamak* → *cezalandırmak*

(3) *gökyüzüne dokunmak* → *imkânsızın gerçekleşmesi*

(4), (5) *dokunmak* → *bir şeyin başka bir şeye temas ederek bulaşması ve karışması*

Tespit edilen metonimik anlam ilişkilerinden (1)'de fiziksel bir eylemden soyut ve mental bir eyleme, (2a) ile (4), (5)'te fiziksel bir eylemden yine daha karmaşık fiziksel eylemlere ve (2b) ile (3) numarada ise karmaşık soyut eylemlere PARÇA-BÜTÜN ilişkisiyle zihinsel erişim sağlandığı görülür. Buna göre ok → simgesinin sağ tarafı soyut veya somut karmaşık bütün bir alanı temsil ederken sağ tarafı bu bütün bir alanın sadece alt parçasını temsil etmektedir. (2) numaralı cümle için belirlenmiş olan *kamçı ve kırbaç değmek* → *kırbaçlamak* → *cezalandırmak* ilişkisinde *kırbaçlamak* eylemi bütün olarak *kamçı ve kırbaç değmek* için hedef varlık işlevindeyken aynı zamanda parça olarak *cezalandırmak* için de araç varlık işlevi görmektedir.

3.2. Bir Yere Ulaşmak (Fiziksel)

Hem somut hem de soyut olarak *teg-* fiilinin en yaygın ikincil somut anlamı olan “ulaşmak” Orhun yazıtlarından itibaren Eski Türkçe metinlerde yaygın bir şekilde tanıklanmaktadır. Sözcük bu anlamda Eski Türkçe *bar-* ve *kêt-* eylemlerinin birincil anlamlarıyla neredeyse tam eş anlamlılık gösterecek şekilde, Azılı'nın da belirtmiş olduğu üzere çoğunlukla yatay ileri, kimi durumlarda da dikey ileri düzlemde olmak üzere fiziksel ve uzamsal olarak bir yerden başka bir yere ulaşmayı ifade eder (2021, ss. 66-67):

- (6) *öñtün kün tuğsık kidin kün batsıgıña tegi meni atasar men anta tegeyin* “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar (doğudan batıya kadar) kim beni çağırırsa, ben oraya varmak isterim.” (M III 48)
- (7) *ténsi oğlı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş* “Tensi Oğlu denilen dağa ulaşan asla yokmuş.” (T 47)
- (8) *ürün köpükümin saçar men üze teyrrike tegir asra yirke kirür tir* “Ak köpüklerimi (ağzımdan öyle) saçırım ki yukarıda göklere erişir, aşağıda yerin dibine girer.” (IB 20)
- (9) *éyin kezigçe yoriyu baranas balıkka tegip öz ordusına kirti* “Kendi isteğiyle dosdoğru yürüyerek Baranas şehrine ulaşip kendi sarayına girdi.” (DKPAM 1502)
- (10) *çedavan sejnremniñ kapıgıña tegdiler erser* “Jetavana manastırının kapısına vardıklarında...” (BT III 278)
- (11) *balıktın önüp supuşpit yimişlig kapagıña tegirler* “Şehirden çıkıp Supuşpita koruluğunun kapısına ulaşırlar.” (Maitr. 51,54)
- (12) *bodisatav anı körüp ötrü ediz tagka aqtınıp etözin kudi kemişdi kaçan yerke tegtükte bodisatav yene inçe tęp sakındı* “Bodhisattva bunu görünce yüksek dağa çıkıp vücudunu aşağıya attı; yere düştüğü vakit Bodhisattva yine şöyle düşündü.” (AY-X 277)
- (13) *yöleknin yetinç aykı kezig bözi bizke tükel tegip* “Yölek'in yedinci aya ait düzenli iş sırası bözü tamamen ulaşıp...” (Mak06/5)
- (14) *turup çıktı akru kapugka kelip / bir ança yorıp bardı ewke tegip* “Kalktı, kapıya gelip yavaşça çıktı; biraz dolaştıktan sonra evine döndü.” (KB 1604)

Yukarıdaki cümlelerden (6), (7), (9), (10), (11), (13) ve (14)'te uzamsal alanda yatay ileri yönlü bir ulaşma ifade edilirken, (8). ve (12). cümlelerde ise dikey ileri yönlü bir ulaşma ifade edilmiştir. “değmek, dokunmak” üzerinden “ulaşmak, varmak” anlamının oluşumu ise PARÇA-BÜTÜN metonimisiyle gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü ister yakından olsun ister uzaktan, bir varlığa dokunmak öncelikle ona ulaşmış olmayı gerektirmektedir. Birinci

şemaya göre sabit konumdaki kişi dokunacağı varlığa en az bir kol mesafesi yakınlığındaysa öne, ileri doğru yatay yönlü bir hareket yaparak eliyle temas edecektir. Eğer dokunulacak varlık kişiden çok daha uzak bir konumdaysa kişi bu defa bulunduğu yerden varlığa doğru yürür ve yakınına gelince fiziksel temasını gerçekleştirir. Her iki durumda da kişi varlığa ulaşmış ve daha sonra temas etmiş olur. İkinci şemada kişi sabit bir konumda bulunurken diğer sabit konumdaki varlık kişiye yakın mesafeden temas eder ya da uzaktaki varlık kişiye doğru hareket ederek kişiye ulaşır ve sonra temasını gerçekleştirir. Üçüncü şemada kişinin kendisi dışındaki iki varlık belli bir mesafeden yakınlaşarak birbirine ulaşır ve temas eder ya da biri sabit kalır, diğeri sabit olana doğru hareket ederek ona ulaşır ve temas eder.

Bu şemalara göre sözcüğün “ulaşmak” anlamında, parçası olan “dokunmak, temas etmek” üzerinden bütün bir “bir şeyin yanına giderek dokunmak” şemasına metonimik bir şekilde zihinsel erişim sağlanır. Diğer bir ifadeyle aslında “dokunmak” eylemi daha geniş “bir şeyin yanına giderek dokunmak” eylem alanının alt parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiye göre teg- fiiliyle “bir şeyin yanına varmak” ve “dokunmak” eylemlerinin tek bir kavram alanı içerisinde düşünülmüş olduğu anlaşılır.

Fiilin fiziksel ulaşma anlamı temel olarak bu şemalar çerçevesinde gerçekleşirken kimi durumlarda bir kişi ya da varlık diğer varlığa doğru hareket ederek ona ulaşır ama herhangi bir temasta bulunmaz ya da en azından anlamdan herhangi bir temasın gerçekleşip gerçekleşmediğine dair açık ve net bir bilgi çıkaramayız. Yukarıda, bu duruma örnek gösterilebilecek (6) ile (14). cümlelerde görüleceği üzere teg- için artık “dokunmak” anlamı dışında “ulaşmak, varmak” anlamının genelleştiğini ve daha şematik bir hâl aldığını düşünmek mümkündür. Yani en başta “dokunma” anlamıyla işaretli olan sözcük bilişsel olarak ikincil “bir şeye ulaşarak dokunma” anlamını işaretledikten sonraki aşamada “bir yere ya da bir şeye ulaşmak” anlamını işaretlemiş olur. Dolayısıyla henüz sadece fiziksel hareket alanını kapsayan bu anlam ilişkisinin bilişsel aşamalarını *dokunmak* → *bir şeye ulaşarak dokunmak* → *ulaşmak* şeklinde gösterebiliriz.

Eski Uygur hukuk belgelerinde tespit edilen aşağıdaki cümlelerde sözcüğün “birine ya da bir yere ulaşmak” anlamından daha ileri bilişsel aşamadaki “evlenmek” ve “büyüyüp yetişkinliğe ulaşmak” anlamına geçmiş olduğu görülür:

- (15) *mente kën erke begke tegmetin evimni tutup oğlum altmış kayanı asırap yorzun* “Benden sonra (başka bir) erkekle evlenmeden evimi muhafaza edip oğlum Altmış Kaya’yı besleyip büyütsün.” (Vas01/5)
- (16) *apam birök bu ogulnıñ küçin alıp bodka tegmişte orunın yëgin kılmayın edgü tutmayın kudı asıra kişçe tutsar men kayuka barsar öz köñülinçe tapınça barzun* “Eğer bu oğlan gücü arttığında, büyüdüğünde yerini iyileştirmeden, iyi hale getirmeden aşağı bir kişi gibi davranırsam, nereye giderse kendi istediği gibi gitsin.” (EvEd01/20)

(15) numaralı cümlede evlilik kavramsal alanı içerisinde PARÇA-BÜTÜN metonimisi aracılığıyla *erke begke teg-* “erkeğe varmak” eylemi üzerinden soyut ve somut unsurlar içeren “evlenmek” kavramına erişim sağlanmıştır. (16). cümlede ise yine *bodka teg-* “boya ulaşmak” üzerinden FİZİKSEL ÇIKTI-MENTAL FAALİYET metonimisi aracılığıyla soyut

ve mental bir faaliyet olan “büyük, yetişmek, yetişkinliğe ulaşmak” eylemine erişim sağlandığı görülür.

3.3. Saldırmak (Fiziksel)

Eski Türkçenin genelinde yaygın olarak görülen, fakat Manihaist ve Budist Türkçe metinlerde nispeten tanığı az olan fiziksel anlamlardan bir diğeri ise “saldırmak, askeri saldırıda bulunmak” anlamıdır. Çünkü dini metinler olması sebebiyle “saldırmak”, Manihaist ve Budist çevreye ait metinlerde doğal olarak daha düşük bir sıklık değerine sahip olacaktır. Özellikle konu bakımından askeri mücadelelere ve olaylara sıkça yer verilmiş olan eski Türk yazıtlarında sözcüğün bu anlamına, dönemin diğeri dini metinlerine göre daha çok rastlanmaktadır. Öyle ki söz varlığının hacmi bakımından sınırlı metinler olmasına rağmen yazıtlarda sözcüğün bu anlamıyla otuz defa kullanıldığı görülmektedir (Şirin, 2015, s. 78, 2016). Eski Türkçede “saldırmak” anlamının tanıklarından bazıları aşağıdaki gibidir:

- (17) *tönker tagda tegip tokıdım üç tümen süg ölürtüm* “Töngker Dağı'nda saldırıp otuz bin askerini öldürdüm.” (BK G 8)
- (18) *ékinti işwara yamtar boz atıg binip tegdi ol at anta ölti* “İkinci olarak İşvara Yamtar'ın boz atına binerek saldırdı. O at orada öldü.” (KT D 33)
- (19) *yagıka tegmiş sü teji yeti biş oğlan erti* “(Düşmana) hücum etmiş askerlerin sayısı? yedi bin erkek idi.” (E 26/8)
- (20) *tulumluğ tegir* “Silahlı adam saldırır.” (M II 11,12)
- (21) *yilvikip agukkup ölürgeli sakınsar yana ol ok kıltaçıkta tegir* “Bir kimse (canlı varlıklara) büyü yapıp (onları) zehirlemeyi, öldürmeyi düşünse o kimseye (söz anl.: işi yapan) saldırır.” (KİP 185)
- (22) *katılsa kılıç baldu birle tegiş / tişin tırnakın teg yaka tut iliş* “Saflar karışınca kılıç ve baltayla vuruş; dişle turnakla saldır, yakasından tut yapış.” (KB 2377)

Askeri olarak saldırıda bulunmak, bireysel düzeyde ya da ordu düzeyinde olsun, esas itibariyle içinde soyut ve somut bir dizi eylemi bulunduran karmaşık bir faaliyetler bütünüdür. Böyle bir dizi eylem içerisinde iki kişinin veya ordunun birbirine saldırması ve birbiriyle savaşıması kimi durumlarda zorunlu olarak fiziksel bir temas gerektirir. Buna göre fiziksel temasın karmaşık bir faaliyet olan askeri saldırıda bulunmak eyleminin sadece alt bir parçasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bir diğeri ifadeyle PARÇA-BÜTÜN metonimisiyle *teg-* fiilinin işaretlemiş olduğu fiziksel *dokunmak*, *temas etmek* üzerinden daha karmaşık ve geniş olan *askeri saldırıda bulunmak* eylemine erişim sağlanmış olmalıdır. *teg-* fiilinin “dokunmak” üzerinden kazandığı “askeri olarak saldırıda bulunmak” anlamı bu şekilde metonimik bir temele işaret ederken diğeri taraftan aynı zamanda metaforik bir sürece de işaret etmektedir. Çünkü askeri olarak saldırı eylemi bazı durumlarda gerçek anlamda fiziksel bir dokunma gerektirmeyebilir. Dolayısıyla ORDU NESNEDİR ve ORDU SALDIRISI FİZİKSEL TEMASTIR metaforuyla *dokunmak* kavramı fiziksel temas olsun ya da olmasın genel olarak soyut bir *saldırmak* kavramına haritalanmıştır (Aka, 2022, s. 315). Sözcük geçirmiş olduğu bu metaforlaşma süreci sayesinde askeri olarak bütün saldırı modellerinin hepsini kapsayacak olan daha genel ve soyut bir “saldırma” anlamını

işaretlemiştir. Kısacası son haliyle metaforik olan “askeri olarak saldırma” anlamının aslında sadece çıkış noktası bakımından metonimik bir temele dayanmış olduğu anlaşılmaktadır.

3.4. Bir Şeye Ulaşıp Sahip Olmak (Soyut)

Yukarıda belirtildiği üzere metonimik bir şekilde önce “değmek” anlamından “bir şeye ulaşarak dokunmak” ve “bir yere ulaşmak” anlamına ulaşıldıktan sonra bu anlamların işaret ettiği fiziksel alan artık soyut alanları yapıya kavuşturmak, yani yapısal alanların kavramlaştırılması için kaynak alan olarak işlev görmeye başlayabilir. Fakat fiil, metinlerde daha ileri bir anlam aşaması diyebileceğimiz “süreç içerisinde soyut bir varlığa ulaşip sahip olmak” anlamıyla tespit edilmiştir. Örneklerden de görüldüğü üzere sözcüğün bu soyut anlamında “bir şeye ulaşmak” anlamının dışında “temas etmek, dokunmak” yerine “sahip olmak” anlamının öne çıktığı görülür. Bir diğer ifadeyle soyut bir varlığa ulaşmak için çaba sarfedilir ve sonra ona sahip olunur:

- (23) *nirvan meñişine tegürgülük küç küsünke teggülik buyanlıg ulug bedük yügmekig yüger men ygar men* “Nirvâna mutluluğuna ulaştırarak güç, kuvvete kavuşmak için büyük erdemler yığarım.” (AY-VI 400)
- (24) *tözlerine yiltizlerine yaraşı asıgka tusuka teggeyler* “Köklerine ve asıllarına uygun fayda ve kurtuluşa erişecekler.” (BT XX 1113)
- (25) *tükel bilge bilige t(e)rk tegmekim bolzun* “Eksiksiz bilge bilgiye çabuk varmam mümkün olsun.” (AY-III 171.2)
- (26) *ikileyü yene artokrak kértgünçke tegip* “Dahası, kararlı bir imana ulaşarak” (BT XXV (1) 3428)

teg- fiilinin bu anlamına göre SOYUT VARLIKLAR NESNEDİR ve SOYUT KAZANIM ELDE ETMEK DOKUNMAKTIR ontolojik metaforuyla “somut bir nesneye ulaşarak sahip olmak” kavramı, soyut Budist kavramlar için “soyut bir varlığa ulaşip sahip olmak” kavramına haritalanmıştır. Yani soyut kavramlar en genel düzeyde herhangi bir somut nesne olarak kavramlaştırılmıştır. Söz konusu metaforun genel düzey kapsayıcılığı sayesinde birbirinden çok farklı sayılabilecek soyut kavramlar mental olarak aynı kavram alanı içerisinde bir araya getirilmiş olur. (23), (24), (25) ve (26) numaralı cümlelerden başka fiilin *tözke teg-* “esasa ulaşmak” (BT I 198), *törüke teg-* “öğretiye ulaşmak” AY-III 152.21, *tüşke utlıka teg-* “karşılığa ulaşmak” AY-VII 336, *edgüke teg-* “iyiliğe ulaşmak” (TT X 160), (TT V B 43), (BT XXV (1) 424), *asıgka tusuka teg-* “faydaya ulaşmak” (BT XX 1113), *ayagka çiltege teg-* “saygıya ulaşmak” (AY-VII 93), *erdemke teg-* “erdeme ulaşmak” (AY 878), (Buddhaların) *tılañurmakına teg-* “belagate ulaşmak” (TT V B 86), (AY-VIII 171), *nomlug ügmekke teg-* “Dharma birikimine, yığınına ulaşmak” (BT XXV (1) 1855), *edgü түшке utlıka teg-* “iyi bir karşılığa, ödüle ulaşmak” (AY-V 1197), (BT XXV (1) 22), *ayıg түşiңe teg-* “kötü karşılığa, cezaya ulaşmak” (DKPAM 228), *edgüli ayıgh kılınçlarınñ түşleri teg-* “(kişiye) iyi ya da kötü eylemlerin sonuçları ulaşmak” (BT II 927), (birine) *buyan teg-* “birine sevap ulaşmak” (BT XXVI 130.3) şeklindeki kullanımları da tespit edilmiştir. Yani *teg-* “dokunmak, ulaşmak” eyleminin işaret ettiği DOKUNMA ve NESNE metaforu sayesinde özellikle Budist çevreye ait Türkçe metinlerde soyut GÜÇ, BİLGİ, FAYDA, İMAN, ESAS,

ÖĞRETİ, KARŞILIK, İYİLİK/ÜSTÜNLÜK, SAYGINLIK, ERDEM, BELAGAT KABİLİYETİ, ÖDÜL veya CEZA ve SEVAP kavramları da somut bir varlık olarak düşünülmüştür. Eski Uygur hukuk metinlerinde ise *teg-* fiili ayrıca “pay, mal, hisse miras düşmek” anlamıyla da görülmektedir:

- (27) *atamnıy maña ülüşte teggen taysahtaki on altı er kömer borlukta maña teger çirkoştın alıp* “Babamdan bana miras kalan Tayşan’daki on altı işçilik bağdan bana düşen şarap presini ve (bağın) doğu tarafını alıp...” (BaSa06/4)
- (28) *maña teger üç er kömer borlukımnı turıka meniñ berimlerimni sen üzüp sen alıp kalır mu sen tésér sen* “Bana ait üç erkek kölenin çalışacağı üzüm bağımlı “benim vergilerimi sen ödeyip sen alır mısın? diye sorsam.” (Çeş23/5)

Sözcüğün (27) ve (28)’da verilen bu anlamına göre soyut ve somut alanlar içeren PAY, MİRAS ve KÖLE kavramları SOYUT VARLIKLAR NESNEDİR ontolojik metaforuyla fiziksel birer nesne olarak kavramlaştırılmıştır. Fiilin, metaforlaşmayla hedef alanı ifade eden “soyut bir varlığa ulaşip sahip olmak” anlamı, arka planında kaynak ve hedef alan ilişkisi bulundurduğu için fiilin aynı zamanda tanıklanmamış bile olsa bilişsel olarak “somut olarak bir varlığa ulaşmak” anlamını varsaymak zorundayız. Çünkü soyut anlam metaforlaşma sürecinden dolayı somut ve soyut olmak üzere aslında iki ayrı anlam aşamasına işaret etmektedir. Dolayısıyla sözcüğün bu soyut anlamının bilişsel aşamalarını *fiziksel varlığa ulaşip sahip olmak* → *soyut varlığa ulaşip sahip olmak* şeklinde göstermek mümkündür. (25) ve (26)’da PARÇA-BÜTÜN metonimisi aracılığıyla “somut ya da soyut bir nesneye sahip olmak” anlamı üzerinden eski Uygur miras hukuku alanında daha karmaşık bir kavram olan “miras, hisse, mal düşmek” kavramına erişim sağlanmıştır.

Yukarıda (6). ile (14). cümleler arasındaki tanıklardan yola çıkılarak *teg-* fiilinin fiziksel alandaki “ulaşmak” anlamının anlamsal aşamaları *dokunmak* → *bir şeye ulaşarak dokunmak* → *ulaşmak* şeklinde belirlenmiş idi. Bu anlam aşamalarında görüleceği üzere herhangi bir şekilde “sahip olmak” anlamı bulunmamaktadır. Yani aslında en baştan fiziksel “dokunma” anlamının kendisinde bir “sahip olma” bulunmazken diğer taraftan sözcüğün (23), (24), (25), (26), (27) ve (28). tanıkları üzerinden belirlenen somuttan soyuta doğru gerçekleşen anlam aşamalarında “ulaşmak” anlamının yanı sıra ayrıca bir “sahip olma” anlamının öne çıktığı görülür. Sözcüğün anlamı aslında fiziksel alanda “ulaşmak” aşamasından sonra metonimik bir şekilde “bir nesneye ulaşarak sahip olmak” aşamasına geçmiş olmalıdır. Çünkü kimi durumlarda bir nesneye sahip olmak ve onu elde etmek amacıyla ulaşılır. Yani ÖNCELİK-SONRALIK metonimisi içerisinde zihinsel olarak “bir şeye ulaşmak” eylemi üzerinden “bir nesneye ulaşip sahip olmak” eylemine erişilmiş olur. Böylece *dokunmak* → *somut bir şeye ulaşarak dokunmak* → *somut bir şeye ulaşmak* → *somut bir şeye ulaşarak sahip olmak* → *soyut bir şeye ulaşip sahip olmak* şeklinde bir anlam zincirinin ortaya çıkmış olduğu görülür. Bu anlam zincirinin ilk dört halkası metonimik bir şekilde fiziksel alanda gerçekleşirken son halkada artık metaforlaşmayla soyut alana, yani farklı bir alana geçilmiştir. Birinci ve ikinci anlam aşamasında zorunlu unsur olarak var olan fiziksel temas üçüncü ve dördüncü anlam aşaması için zorunlu olmaktan çıkmış ve beşincide tamamen ortadan kalkmıştır.

3.5. Bir Yere Ulaşmak (Soyut)

Eski Türkçe *teg-* biçimi, “fiziksel olarak bir yere ulaşmak” anlamının dışında özellikle Manihaist ve Budist çevreye ait metinlerde “soyut olarak bir yere ulaşmak” anlamıyla da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır:

- (29) *yanınçsız ajunka tegdiler* “Geri dönüşü olmayan bir varoluş durumuna ulaştılar.” (Pothi 156)
- (30) *alkışımız ötüğümüz tenrike arığın tegmedi erser ne yirde tudıntı tutuntı erser* “Övgülerimiz dualarımız, tanrıya temiz bir biçimde ulaşmadıysa her nerede engele takıldıysa...” (Huast. 255)
- (31) *olar yime tenri tenrisi burkanka yaguk tegip (to)yın dıntar boltular* “Yine Tanrılar Tanrısı Burhan’a yaklaştılar ve rahip oldular.” (Maitr. 7,60)
- (32) *bu darnı nomug tutdaçı tınlıglar önüş yolka tegginçe* “Bu dhāraṇī formülüne sahip olan canlı varlıklar yükseliş yoluna ulaşıncı...” (TT V B 68)
- (33) *otlug evdin taşgaru ünüp nomluk orunka tegip alku kamak bodisatavlar birle yumğı köni tüz tuymak burhan kutın bulzunlar* “Ateş evinden çıkmalı, darmalı yere ulaşmalı ve tüm Bodhisattvalarla birlikte muhteşem doğru kavrayan Buddha saadetini bulmalıdırlar.” (BT II 463)
- (34) *badisatavlar yorıkınta yoriyu vaçraupam dyanlıg uçka tüpke tegip* “Ve onlar bodhisattva yürüyüşünde yürüyecekler ve vajropama meditasyon zirvesine ulaşacaklar.” (BT II 1179), (BT XXV (1) 3139)
- (35) *biz yeg tözün yolka tegmiş atlıg tenri burhan kutıña yükünür biz* “Adı “iyi soylu yola ulaşmış olan” yüce Burhan kutuna eğilir, secde ederiz.” (BT II 1221), (BT XXV (1) 3182)
- (36) *sekiz törlüg tamudaki emgeklerdin ozup kutrulup b(e)k meñü nirvan balikka tegirler erser* “Sekiz türlü cehennemlerdeki işkencelerinden kurtulur ve özgürleşir ve sağlam, ebedi nirvāṇa şehrine ulaştıklarında...” (BT XXVI 16.51)
- (37) *kaltı bo altı paramıtlar küçinte tugmak ölmek kızıgtın teprep otra akdaçı nizvanılıg ögüz suvin togurup burhan kutılıg nirvanlıg intın kızıgka teggeli yarayur anın paramita temek savta intın kızıgka tegmek tıp yörüg ünür* “Yani, bu altı pāramitā’nın gücüyle kişi doğum ve ölüm kıyısından hareket eder, arada akan klēsa nehrinin sularını aşar, bu da kişinin diğer kıyıya, (yani) Budhalığa ve nirvāṇa’ya ulaşmasına yardımcı olur. Bu nedenle, pāramitā sözcüğü diğer kıyıya varmak olarak açıklanır.” (BT XXVIII G25, G27)

(29)’ten (37)’ye kadar verilen tanıklara yakından baktığımızda *teg-* fiilinin gerçek ve fiziksel bir yeri işaretlemeyen bir yer tamlayıcısı ile kullanılmış olduğu görülür. Buradaki *yanınçsız ajun* “geri dönüşü olmayan varoluş”, *burkan* “Burkan mertebesi”, *önüş yol* “yükseliş yolu”, *nomluk orun* “dharmalı yer”, *dyanlıg uç tüp* “vajraupam meditasyon zirvesi”, *tözün yol* “soylu yol”, *nirvan balık* “nirvāṇa şehri”, *burhan kutılıg nirvanlıg intın kızıg* “Buddhalık ve nirvāṇalı öteki kıyı” ibarelerinde *orun* “yer”, *yol* “yol”, *kızıg* “kıyı”, *balık* “şehir” sözcüklerinden anlaşılacağı üzere Manihaizme ait GERİ DÖNÜŞÜ OLMAYAN DÜNYA ile Budist inanca ait DHARMALI YER, BURKANLIK MAKAMI, NİRVANA, ASİL YOL, DERİN MEDİTASYON dini statüleri bir yer ve mekân, yani varış noktası olarak düşünülmüş ve bu dini statülere ulaşmak ise “bir yere varmak, varış noktasına ulaşmak” şeklinde kavramlaştırılmıştır. Buna göre hareket noktası, yolcu, yolculuk, yolculuk aracı,

katedilen mesafe, yolda karşılaşılan engeller yolculuk kaynak alanın yapısal unsurlarını oluşturur (Lakoff, 1993, s. 207; Kövecses, 2010, s. 9). Söz konusu bu unsurlar dini bir mertebeye ulaşmak için gerçekleştirilen faaliyet alanına haritalanarak dini bir makama ulaşmak hedef alanı yapıya kavuşturulmuştur.

(29). cümlede geçen *yanınçsız ajun* “geri dönüşü olmayan varoluş” terimi Manihaizmde şaṃsāradan kurtulma durumunu ifade eder. İnsan var oluşun ikircikli kararsız durumundan çıkarak şaṃsāradan kurtulmuş olur ve artık dönüşü olmayan bir varoluşa erişmiş olur (Clark, 1982, s. 185; Tokyürek, 2019, s. 488). Bu varlık bilinci bir dünya ya da mekan olarak kavramlaştırılmış ve bu bilince sahip olmak geri dönüşü olmayan bir yere gitmek eylemine haritalanmıştır.

Budizmin kurucusu ve aynı zamanda Budizmdeki üç cevherden (Etü. *üç erdini*, Skr. *tri-ratna*) biri olan buddha (burkan) doğum ölüm döngüsünden kurtularak aydınlanmayı başarmış ve diğer canlıları da bu tenasühten kurtarmayı hedeflemiş kişidir. Buddha'nın sözcük anlamı ise “tam bilinç ve aydınlanma”dır (Soothill & Hodous, 1937, s. 225a; Tokyürek, 2019, s. 68). Dolayısıyla (30). cümledeki *burkanka yaguk teg-* “burkana yakın olmak” ve (33). cümledeki *burhan kutın bul-* “burhan kutuna ulaşmak” anlamı ile metaforik bir şekilde bu bilinç hâline sahip olarak burkanlık makamına ulaşma durumu ifade edilmiştir. Yunusoğlu bunu BUDDHA KUTU YOLDUR metaforu olarak belirtmiştir (2016, s. 203).

(32). cümlede *önüş yolka teg-* “yükseliş yoluna ulaşmak” ifadesi aslında soyut anlamda bir yola ulaşmaya gönderimde bulunur. Çünkü cümlede geçen *darnı nom* ifadesi “sihirli sözler” anlamına gelmektedir (Wilkins, 2021, s. 245). Cümleye göre *darnı nom*'a tabi olan kişi ancak soyut anlamlı bir “yükseliş yoluna” ulaşabilir.

(33). cümlede geçen *otlug ev* ifadesi metaforik bir şekilde Budizmde “doğum ölüm döngüsü” için kullanılan bir tabirdir. *Dharma* olarak *nom* ise insanları mutlak aydınlığa ve huzura ulaştırmayı amaçlayan Budist öğretilerin tamamını kapsar (Soothill & Hodous, 1937, ss. 5b, 267b; Tokyürek, 2019, ss. 208, 450). Dolayısıyla *otlug ev*'den çıkıp *nomlug orun*'a yapılan yolculuk, yani kişinin doğum ölüm döngüsünden ayrılıp Budist öğretiye tabi olması Burkan saadetine ulaşmak anlamına gelir. Budizmde kişi doğum ölüm döngüsünden ancak arzularını ve ihtiraslarını terkederek kurtulabiliyorsa ve *otlug ev*'den çıkmak da “doğum ölüm döngüsünden kurtulmak” anlamına geldiğine göre *ot* “ateş” sözcüğünün de İHTİRASLAR ATEŞTİR metaforuyla “arzu ve ihtiraslara” gönderimde bulunduğu anlaşılır. Nitekim ateş metaforu Budizmde ihtiraslar için kullanılan pek çok metafordan sadece biridir (Yunusoğlu, 2016, s. 231).

(34). cümlede geçen *dyan* Budizmde “kişiyi kötülüklerden kurtarmayı amaçlayan yoğunlaşma, trans, derin düşünce, meditasyon dinsel derin düşünce” anlamına gelmektedir (Tokyürek, 2019, s. 267). *dyanlıg uç tüp* “meditasyon, derin düşünce zirvesi” ifadesinde YOĞUN TRANS HÂLİ ZİRVEDİR metaforuyla “zirveye yolculuk yaparak ulaşmak” kavramı “derin meditasyon yapmak, transa geçmek” kavramına haritalanmıştır.

(35). cümlede yer alan *tözün yol* “asil yol” Budizmde canlıların aç gözlülük, nefret, aldatma gibi duyguları yok ederek özgürlüğe ulaşmasını sağlayan yol olarak tanımlanır (Tokyürek, 2019, s. 51). Buna göre *tözün yol* ibaresinde HIRSLARINI TERK ETMEK DOĞRU YOLA GİRMEKTİR metaforuyla asil bir davranış olan “hırslarını terk etmek” kavramı fiziksel alandaki “yola girmek” kavramına haritalanmıştır. Bu metafor bir taraftan Yunusoğlu’nun belirtmiş olduğu Budizmdeki KÖTÜ AMELLER KÖTÜ YOLLARDIR ve KÖTÜLÜKLER KÖTÜ YOLDUR (< DURUM HAREKETTİR) metaforlarıyla da ilişkilidir Çünkü hırslarını terketmek iyi, sürdürmek ise kötü bir amel olarak kabul edilir (Yunusoğlu, 2016, ss. 253-254).

Budizmde nirvâna’ya ulaşan kişiler canlıların doğum ölüm döngüsünden ve bütün arzularından kurtularak ızdıraplarını terk ederler. Böylece sönmüş arzularıyla saf ve aydınlanmış bir bilinç hâline ulaşmış olurlar ve (36). cümlede geçen *nirvan balık* “nirvâna şehri, azizlerin evi” ebedi huzurun mekanıdır (Soothill & Hodous, 1937, s. 328a; Tokyürek, 2019, ss. 451-452). Dolayısıyla ızdıraplara neden olan ihtirasları terkederek dingin bir bilinç hâli içerisinde olmak NİRVÂNA BİLİNCİ ŞEHİRDİR metaforuyla “yolculuk sonucunda şehre ulaşmak” şeklinde ifade edilmiştir. Budizmde sıkça kullanılan bu metafor aslında Yunusoğlu’nun belirtmiş olduğu üzere daha genel bir DURUM YERDİR metaforunun alt türüdür (2016, s. 227).

(37). cümlede yolculuk metaforunun daha yapısal bir şekilde sunulmuş olduğu görülmektedir. Pāramitā Budizmde Mahāyāna Bodhisattvalarının aydınlanmaya girmek için uyguladıkları erdemlerdir (Soothill & Hodous, 1937, s. 301a; Tokyürek, 2019, s. 234). *kıdığ* “kıyı” (Skr. pāra) “aydınlanma kıyısı, nirvâna” olarak kabul edilir ve pāramitā ise o nirvâna kıyısına ulaşmak anlamına gelmektedir (Soothill & Hodous, 1937, s. 257b; Tokyürek, 2019, s. 456). *nizvanı* “ihtiras (Skr. kléśa)” terimi ise insanın nirvâna’ya ulaşmasını engelleyen dünyevi arzularını ve basit istekleri ifade eder ve bu ihtiraslar aynı zamanda ızdırapın da kaynağıdır. İnsan bu ızdıraplarından aç gözlülük, zevk peşinde olmak gibi ihtiraslarını terkederek kurtulabilir (Soothill & Hodous, 1937, s. 406a; Tokyürek, 2019, ss. 36-39). Dolayısıyla (37). cümlede NİRVÂNA BİLİNCİ İÇİN ÇABALAMAK YOLCULUKTUR metaforuna bağlı olarak nehir akıntısı ihtiraslara, kıyı nirvâna’ya ve kıyıya ulaşmak ise nirvâna bilincine sahip olmaya, yani pāramitā’ya haritalanmıştır. Diğer taraftan nirvâna, kıyı olarak kavramlaştırıldığı için Yunusoğlu’nun belirtmiş olduğu üzere yolculuk metaforuyla ilişkili olarak burada NİRVÂNA ÖTE KIYIDIR ve PĀRAMĪTĀ KARŞI KIYIYA ULAŞMAKTIR (< DURUM HAREKETTİR) metaforlarından söz edilebilir (2016, ss. 227, 257).

Sonuç olarak bu tahlillere göre söz konusu soyut kavramları ifade etmek için daha genel bir DİNİ STATÜ İÇİN ÇABALAMAK YOLCULUKTUR metaforuna başvurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Burada yolculuk kaynak alan, dini statü veya amaç için çabalamak ise hedef alanı oluşturur. Dolayısıyla (31)-(37) tanıklarındaki metaforik haritalanmaların hepsini bir arada aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Kaynak Alan (YOLCULUK)

Hareket noktası

Yolcu

Mesafe / Yolculuk

Engeller (nehir, su akıntısı)

Varış noktası (nehrin karşı kıyısı)

Hedef Alan (DİNİ STATÜDE İLERLEME)

→ ateş evi, sekiz türlü cehennemlerdeki işkenceler

→ canlılar, kişiler, budist müminler

→ darnı formülüne sahip olmak, bodhisattva yürüyüşü, sekiz türlü cehennemlerdeki işkencelerinden kurtulmak ve özgürleşmek, hırslarını terk etmek, pāramitā

→ ihtiraslar (klésa)

→ dharmalı yer (burkan saadeti), burkanlık makamı, nirvāna, asil yol, derin meditasyon

Yukarıdaki DİNİ STATÜ İÇİN ÇABALAMAK YOLCULUKTUR metaforu, kaynak ve hedef alan arasındaki sistematik eşleşmelere bağlı olarak ve kaynak alanın hedef alanı yapılandırmak için zengin bir bilgi yapısı sunması sebebiyle bilişsel işlevi (cognitive function) açısından tıpkı HAYAT YOLCULUKTUR, KARIYER YOLCULUKTUR, AŞK YOLCULUKTUR, TARTIŞMA YOLCULUKTUR metaforlarında olduğu üzere yapısal bir metafor (structural metaphor) olma özelliği gösterir (Kövecses, 2010, s. 37; Lakoff & Johnson, 2003). Diğer taraftan DİNİ STATÜ İÇİN ÇABALAMAK YOLCULUKTUR metaforu bahsi geçen diğer yolculuk metaforlarıyla birlikte genellik seviyesi bakımından özgül düzey (specific-level) bir metafor olarak öne çıkmaktadır. Çünkü bu metaforun arka planında bulunan şematik yapı hayat, kariyer, aşk ile ilgili yolculuk metaforlarındaki gibi budizme ilişkin zengin bir bilgi yapısıyla doldurulmuştur (krş. Kövecses, 2010, ss. 44-45). Fakat DİNİ STATÜ İÇİN ÇABALAMAK YOLCULUKTUR özgül düzey metaforunun aynı zamanda genel düzeye (generic-level) uzanan bir yanı da vardır. Çünkü özgül düzey metaforlar geçişim hiyerarşisiyle (inheritance relation) daha genel düzey metaforlara ve eşleşmelere işaret ederler. Örneğin özgül düzeydeki AŞK YOLCULUKTUR, KARIYER YOLCULUKTUR metaforları hiyerarşik olarak önce AMACA YÖNELİK FAALİYETLER YOLCULUKTUR ya da MAKSATLI HAYAT YOLCULUKTUR metaforlarına ve son olarak da en üst düzeydeki olay yapısı metaforuna (event structure metaphor) götürülür. Olay yapısı metaforunda hedef alan çeşitli yönleriyle olaylardır, kaynak alan ise fiziksel alana ait unsurlardır. Hiyerarşiye göre ikinci alt düzeydeki MAKSATLI HAYAT YOLCULUKTUR metaforu ile üçüncü alt düzeydeki AŞK YOLCULUKTUR, KARIYER YOLCULUKTUR metaforları birinci düzeyde yer alan olay yapısı metaforunun yapı unsurlarını bütünüyle kullanır (Lakoff, 1993, ss. 222-223; Kövecses, 2010, ss. 162-163). Buna göre DİNİ STATÜ İÇİN ÇABALAMAK YOLCULUKTUR metaforu HAYAT YOLCULUKTUR, KARIYER YOLCULUKTUR, AŞK YOLCULUKTUR, TARTIŞMA YOLCULUKTUR metaforlarıyla eş düzeyli bir özellik gösterirken genel düzey olan olay yapısı metaforunun da özgül düzeydeki bir başka temsili olarak öne çıkmaktadır.

Bilişsel anlam bilime göre birçok yapısal metafor ya da özgül düzey metaforun temel olarak imaj şematik bir yapıya dayandığı bilinir ve kabul edilir. Yani kendisinde herhangi bir imaj şematik içerik barındırmayan soyut kavramlar metaforik olarak temel bazı imaj şemalarına göre anlaşılır ve böylece soyut kavramlarımız da artık zihnimizde imaj şematik bir yapıya kavuşmuş olur (Johnson, 1987). Yolculuk metaforları ise genel olarak HAREKET imaj şemasına dayandırılır. Çünkü en genel düzeyde HAREKET imaj şeması temel olarak başlangıç konumu, belli bir istikamet boyunca ileriye hareket ve varış noktası unsurlarından oluşmaktadır. Özgül düzeydeki yolculuk metaforlarında ise HAREKET şeması, artık yolculuk kavramına ait unsurlarla doldurulmuş olur (Kövecses, 2010, s. 44). Bu bakımdan yolculuk metaforu aracılığıyla, özü itibarıyla herhangi bir imaj şematik bir yapıya sahip olmayan soyut “dini statü için çabalamak” eyleminin de aşk, kariyer, hayat kavramlarında olduğu gibi en genel düzeyde HAREKET imaj şemasına göre anlaşıldığı söylenebilir. Çünkü teg- fiiliyle ifade edilen “dini statü için çabalamak” eylemi esas olarak HAREKET imaj şemasına dayanan yolculuk kavramına göre yapıya kavuşturulmuştur.

3.6. Zamanda Bir Noktaya Ulaşmak

Eski Türkçe’de teg- fiili “fiziksel değmek, temas etmek”, “somut bir yere ulaşmak”, “saldırmak”, “soyut bir şeye ulaşış sahip olmak” ve “soyut bir yere ulaşmak” anlamları dışında “zamanda bir yere ulaşmak” anlamıyla da tanımlanmaktadır. Sözcüğün bu anlamıyla görülen en erken tanığı olarak 750 tarihli Tes yazıtında geçen *yaşı teg-* “yaşı tamam olmak, yaş belli bir olgunluğa erişmek” ibaresini alabiliriz:

(38) *el etmiş kanım yaşı tegip uçdı oğlu yavgum kagan boltı* “El Etmiş hanımın yaşı tamam olup öldü. Oğlu yavgum, kağan oldu” (Tes B 5), *el tutdı ançıp yaşı tegdi* “Yurdu tuttu (düzenledi). Ondan sonra yaş tamam oldu (öldü)” (Tes D 3)

Daha sonra sözcüğün benzer şekilde “belli bir zaman noktasına ulaşmak” anlamı Manihaist ve Budist çevreye ait Türkçe metinlerde de tanımlanmaya devam etmiştir:

(39) *yılka tegmişig yıdıtmayın ayka tegmişig artatmayın edgüsi bolzun tir* “Bir yıla erişmiş kokutmayayım, bir aya erişmiş bozmayayım; hayırlısı olsun der.” (IB 59)

(40) *tegser sen yanı yılını iki yigirmiş ayına* “Yeni yılın on ikinci ayına erişince” (ETŞ 292/63)

(41) *bo yorıklar tıltagında bökünki künke tegmiş* “Bu davranışları sebebiyle günümüze kadar ulaşmışlar.” (BT XXV (1) 670)

Yukarıdaki örneklerde temel anlamı “dokunmak, temas etmek” olan teg- fiilinin “belli bir zaman noktasına ulaşmak” anlamı hiyerarşi bakımından öncelikle “mekanda bir yere ulaşmak” anlamına dayanmaktadır. Çünkü soyut bir kavram olan zaman zorunlu bir şekilde çoğu durumda ZAMAN MEKÂNDIR metaforu aracılığıyla mekana göre anlaşılır ve bu yüzden zamana ait kavramlar mekâna ait sözcüklerle ifade edilir. Bilişsel anlam bilimin kişi temelli zaman modelleri (ego-based models) yaklaşımına göre zaman kavramı kişi görüş noktasına bağlı olarak iki şekilde kavramlaştırılır. Hareket eden zaman modeli (moving time model) olarak adlandırılan ilkinde, referans kişi sabit ve zaman hareket ederek bize doğru gelir. İkincisi olan hareket eden kişi modeline (moving ego model) göre ise zaman sabit ve kişi ileriye, yani geleceğe doğru hareket eder. Her iki modelde de mekânsal kavramlar olan

ön ve arka, zaman alanındaki geçmiş ve geleceğe karşılık gelirken kişinin mevcut konumu şimdiye denk gelir ve bu zaman modelleri ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR ve ZAMAN BİR YOL BOYUNCA HAREKETTİR metaforlarıyla etiketlenir. Lakoff ve Johnson çelişkili gibi görünen bu iki metaforun aslında birbiriyle tam bir örtüşme ve tutarlılık içerisinde olduğunu belirtir (Evans, 2003, s. 212-226, 2007, s. 749-754; Lakoff & Johnson, 2003, s. 44-45).

Buna göre (39), (40) ve (41). örneklerdeki *teg-* fiilinin “belli bir zaman noktasına ulaşmak” anlamında ZAMAN BİR YOL BOYUNCA HAREKETTİR metaforuna başvurulduğu açıkça anlaşılır. Kişinin bir yol boyunca hareket ederek belli bir noktaya ulaşması, diğer bir ifadeyle yolculuk kaynak alanının sahip olduğu hareket imaj şeması zaman hedef alanındaki “belli bir zaman noktasına ulaşmak” kavramına taşınmıştır.

(38). örnekte geçen *yaşı teg-* “yaşı tamam olmak, yaşı belli bir olgunluğa erişmek” deyiminde ZAMAN BİR YOL BOYUNCA HAREKETTİR ve ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforlarının ikisine de başvurulduğu görülür. Buradada *yaş* ve *teg-* sözcüklerinin her ikisi de metaforik bir şekilde kullanılmıştır. İlk *yaş* sözcüğünde ZAMAN HAREKET EDEN BİR NESNEDİR metaforuyla “insan yaşı” zamanda hareket eden somut bir nesne olarak kavramlaştırılmıştır. Buna göre *teg-* “ulaşmak” fiili aracılığıyla “insan yaşının” en son sabit bir yere ulaşması, kişinin yaş olarak hayatının son aşamasına ulaşmasına haritalanmıştır. Aynı zamanda ZAMAN BİR YOL BOYUNCA HAREKETTİR metaforuyla da mekanda belli bir yere ulaşmak insanın hayatının son zamana ulaşmasına denk gelmiştir. Bu metafor HAYAT YOLCULUKTUR ve ÖLÜM YOLCULUKTA SON VARIŞ NOKTASINA ULAŞMAKTIR metaforlarıyla tutarlılık gösterir. Çünkü (38). cümlede deyimın bağlamından da anlaşılacağı üzere yaşamının son aşamasına ulaşmış ve yolculuğu biten kişi artık ölmüştür. Sonuç olarak *teg-* fiilinin önceki anlamsal gelişimini de dikkate alırsak anlam ilişkisinin *bir yere ulaşmak* → *zamanda noktaya ulaşmak* şeklinde meydana geldiğini söyleyebiliriz¹.

3.7. Hedef Faaliyetin Gerçekleşmesi

¹ *deg-* (< *teg-*) “ulaşmak” fiilinin benzer şekilde Türkiye Türkçesi ağızlarının Erzincan ve Elazığ yörelerinde de “meyve ve sebzenin olgunlaşması, olgunluğa erişmesi” için de kullanıldığı bilinmektedir: *asma yarpağı aştı, çiçek aştı, goruh vèrdi, üzüm degdi* (Buran & İlhan, 2008, s. 53; Sağır, 1995, s. 413). Sözcüğün bu kullanımı da sözünü ettiğimiz zaman ve yaşam metaforlarıyla ilgilidir. Çünkü meyve ve sebzeler ancak belli bir zaman aşamasını geçirdikten sonra istenilen olgunluğa erişebilir ve tüketime hazır hale gelebilir. Dolayısıyla *teg-/deg-* meyve ve sebzelerin olgunlaşması için de OLGUNLAŞMAK ZAMANDA YOL BOYUNCA İLERLEYEREK BİR YERE ULAŞMAKTIR metaforunu varsayabiliriz. Ayrıca *yaşı teg-* deyiminde insan için söz konusu olan bir “olgunluk ve yaşlılık” vardır. Yani “meyve ve sebzeler için olgunluk” biyolojik bir durum iken insanlar için “olgunlaşma ve yaşlılık” aynı zamanda mental bir süreci de içermektedir. Meyve ve sebze olgunluğu somut ve fiziksel bir eylem iken “insanın olgunlaşması ve yaşlanması” soyut bir eylemdir. Bu yüzden anlamsal gelişimin İNSAN BİTKİDİR metaforuyla bitkideki olgunluktan insandaki yaşlılık ve olgunluğa doğru olması gerekir. Çünkü fizyolojik olgunlaşma birincil, mental olgunlaşma ikincil bir alandır. Bu mantıkla Tes yazıtındaki *yaşı teg-* “yaşı tamam olmak” anlam aşamasının “meyve ve sebzelerin olgunlaşması” anlamından sonra gelen daha ikincil bir anlam aşaması olduğunu düşünebiliriz.

Eski Türkçede *teg-* fiilinin isimlerle birleşimi çoğunlukla 1. *isim + iyelik eki + yönelme hâli eki* (bazen bulunma hâli eki) + *teg-*, 2. *isim + yönelme hâli eki* (bazen bulunma hâli eki) + *teg-*, 3. *yalın isim + teg-* yapıları içerisinde gerçekleşir. İlk ikisinde yapının isim unsuru söz dizimsel bakımdan yer tamlayıcısı olarak görev yaparken üçüncüsünde özne olarak görev yapmaktadır. Diğer taraftan *teg-*’in fiillerle birleşimi ise 1. *fiil + isim fiil eki / tabanının işaret ettiği eylemin adını gösteren fiilden isim yapım eki + iyelik eki + yönelme hâli eki + teg-*, 2. *fiil + isim fiil eki / tabanının işaret ettiği eylemin adını gösteren fiilden isim yapım eki + teg-* yapıları içerisinde gerçekleşir ve bu birleşimde “eyleme değmek, ulaşmak” ya da “birine eylem ulaşmak” kavramlaştırmasıyla “eylemin veya faaliyetin gerçekleşmesi” anlamı işaretlenir (Ercilasun, 2020, s. 95; Taner, 2022, s. 153):

- (42) *ölmek teg-* “ölüm gelmek” (BT V 594), *satıgka teg-* “(malları) satılmak” (Maitr. 61,21) *öçmek amrılmakka teg-* “sakinleşip dinlenmek” (BT II 1229), *kurtulmakka teg-* “kurtuluşa erişmek” (BT XXV (1) 844), *tolmakıya bütmekiğe teg-* “tamamlamak” (AY 1954), *bütgü kangu teg-* “(istek) yerine gelmek” (BT XXV (1) 1131), *tüzülmekke teg-* “eşitliğe ulaşmak” (AY-IV 66), *öñi adırmakka teg-* “ayrılmak” (AY 1591), *evriliñsizke teg-* “sabit hale gelmek” (AY-IV 2695), *ersinmekke teg-* “iktidara ulaşmak” (AY-IV 324), *kınınka teg-* “cezasına çarptırılmak” (Çeş30/20), *yazukka teg-* “günaha girmek” (Vas04/34)

(42)’de verilen bu tanıklarda *teg-* fiilinin anlamsal sürecini *kutrulmakka teg-* “kurtuluşa ulaşmak” → “kurtulmak” ve *bütgü kangu teg-* “tamamlanmaya ulaşmak” → “isteği gerçekleşmek” gösteriminde olduğu gibi “bir faaliyete ulaşmak, ya da bir faaliyet ulaşmak” → “bir faaliyetin süreç içerisinde gerçekleşerek tamamlanması” biçiminde gösterebiliriz.

teg- “dokunmak, ulaşmak” eyleminin belirtilen bu kullanımları aslında olay yapısı metaforunun alt metaforlarından biri olan UZUN VADELİ AMACA YÖNELİK FAALİYETLER YOLCULUKLARDIR metaforuna dayanmaktadır. Çünkü bir faaliyete ulaşmanın amacı o faaliyeti gerçekleştirmektir. Burada YOLCULUK kaynak alana, AMACA YÖNELİK FAALİYET ise hedef alana tekabül eder (Kövecses, 2010, s. 163; Lakoff, 1993, ss. 220, 224). Bu metaforun başka bir benzerini Grady, BİR AMACA ULAŞMAK HEDEFE VARMAKTIR şeklinde ifade eder ve kaynak ve hedef alan arasındaki tecrübe korelasyonuna dayalı olarak ortaya çıkan birincil metaforlar (primary metaphors) içerisinde değerlendirir. Buna göre yolculuk da amaçlı bir faaliyet olduğu için amaçlı faaliyetler ile yolculuk arasında bir tecrübe korelasyonu söz konusudur (Grady, 1997, s. 286). Dolayısıyla *teg-* fiilinin yukarıdaki kullanımlarında “faaliyete ulaşmak, faaliyet gerçekleştirmek” anlamının doğrudan temel tecrübe metaforlarına bağlı olarak oluştuğunu söyleyebiliriz.

- (42) numaradaki örneklerde *teg-* ile yapı oluşturan eylemlere bakıldığında “(malları) satılmak”, “tamamlanmak” ve “eşit hale gelmek” eylemlerinin karmaşık eylemler bütünü; “sakinleşmek”, “kurtulmak”, “isteği gerçekleşmek”, “anlamak”, “idrak etmek”, “güçlenmek” ve “sabit hareketsiz hale gelmek” eylemlerinin ise soyut ve mental eylemler olduğu görülür. Fakat dikkat edilirse *teg-* ile ifade edilen bu faaliyetlerin en temel ortak özelliğinin anlak olmaması ve bir süreci içeriyor olması, ayrıca karmaşık faaliyetler bütününe işaret etmesi olduğu anlaşılır. Bir diğer ifadeyle *teg-* fiili aracılığıyla belli bir sürece ihtiyaç duyan soyut ve karmaşık faaliyetlerin ifade edildiği görülür: *ersinmekke teg-* “güce ulaşmak” →

“güçlenmek”. Bu faaliyetlerin *teg-* ile ifade edilmesi ancak fiilin sahip olduğu “ulaşmak” anlamının belli bir sürece işaret ediyor olmasıyla açıklanabilir. Bu durum yolculuk metaforunun ve bu metaforun dayanağı olan hareket imaj şemasının yapısı gereği süreç içermesiyle doğrudan ilgilidir. Çünkü yolculuk metaforu, dolayısıyla hareket imaj şeması mekanda bir yerden başka bir yere belli bir süreç içerisinde hareket etmeyi gerektirir (Kövecses, 2010, s. 44). Metaforlaşma esnasında *teg-* fiilinin “ulaşmak” anlamında var olan hareket imaj şemasının süreç unsuru “eylemin veya faaliyetin gerçekleşmesi” anlamına da taşınmıştır. İşte bu gerekçeden ötürü fiilin bu nihayi anlamının doğrudan “dokunmak”tan değil, metonimik bir anlam olan “ulaşmak” anlamından geliştiğini düşünmek daha doğrudur. Dolayısıyla yukarıdaki cümlelerde verilen *teg-* birleşimlerinin anlam aşamalarını *faaliyete ulaşmak* → *eylemin veya faaliyetin süreç içerisinde gerçekleşmesi* şeklinde ifade etmek mümkündür.

3.8. Hissetmek

Kövecses duygu metaforlarını duygu türü bakımından (sevinç, öfke vs.) sınıflandırmakla kalmamış, aynı zamanda bu metaforlardaki kaynak alanların uygulanmış olduğu duygu miktarı bakımından da bir sınıflandırma yapmıştır. Buna göre sadece bir duyguya, bazı duygulara, çoğu duyguya ve bütün duygulara uygulanan kaynak alanlar vardır. Örneğin fiziksel yük metaforu bütün olumsuz duygular, ateş metaforu öfke, aşk ve şehvet duyguları ya da gizli düşman metaforu sadece korku duygusu için kullanılırken DUYGULARIN VARLIĞI BİR NESNEYE SAHİP OLMAKTIR ya da DUYGULARIN VARLIĞI SINIRLI BİR ALANDA OLMAKTIR gibi metaforlar ise olumlu ya da olumsuz bütün duygu kavramları ve genel olarak bir duyguyu hissetmek için kullanılmaktadır (Kövecses, 2007, s. 36-40). DUYGU FİZİKSEL DUYUMDUR, DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR ya da DUYGU OLARAK FİZİKSEL TEMAS metaforu bu sınıflandırmada kaynak alanının, yani fiziksel temas kavramının bütün duygu kavramlarına uygulandığı metaforlardan biri olarak kabul edilebilir. Çünkü fiziksel duyum ya da algı sadece tek bir duygu türünün değil genel olarak duygulanımın kaynağı ve başlatıcısıdır. Buna göre fiziksel bir nesne veya kuvvetin fiziksel bedene temasından sonra aniden bir duygu oluşur ve sadece kısa bir süre devam eder (Kövecses, 1990, s. 174-175; Lakoff & Johnson, 2003, s. 51).

Dokunma ve hissetme arasındaki tecrübe korelasyonuna bağlı olarak dünya dillerinin pek çoğunda olduğu üzere eski Türkçede de fiziksel temas alanından duygu alanına gerçekleşen metaforlaşmalar eski Türk yazıtlarından itibaren yaygın bir şekilde tanıklanmaktadır. 735 tarihli Bilge Kağan yazıtında geçen *teñri yêr bulgakın üçün ödiñe küni tegdök üçün yağı boltı* “Gök ve yer karıştığı için, gönüllerine hasetlik girdiği için (hasetlendiği için) düşman oldular.” (BK D 30) cümlesini DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR metaforunun *teg-* fiiliyle kurulmuş en erken tanığı olarak kabul edebiliriz (Aka, 2022, s. 316; T. Tekin, 2013b, s. 14). Bu metafora eski Uygur sahasına ait Türkçe metinlerde duygu alanına ait pek çok duygu kavramını ifade etmek için yaygın bir şekilde başvurulduğu görülür:

(43) *azu muñumuz takımız tegip bo on çahşapatıg sızımız erser* “Ya da sıkıntılarımız, işlerimizle uğraşmaya dalıp bu on emri yerine getirmediyse.” (Huast. 239)

- (44) *ay t(e)ñri mag yultuzta turdukta kim igleser ol iglig emgekke tegir* “Ay, Maghâ takımyıldızında iken, birisi hastalanırsa, o hasta acıya düşer.” (BT XXIII 145)
- (45) *üstün teñri yerinte altın yalñok yertinçüsinte tugup teñridem menilerig tegeyin* “Yukarıda tanrılar ülkesinde (ya da) aşağıda insanlar dünyasında (yeniden) doğmak ve ilahi sevinçlere erişmek istiyorum.” (BT XXXVIII Gb10)
- (46) *ince kaltı ulug küçlüg korkınçsızka tegmiş kesari athğ arslanlar hanı neteg korkınçsızın aymançsızın köni yorrı* “Eğer çok büyük korkusuzluğa ulaşmış keşarin adlı aslanlar hanı nasıl korkusuzca doğru yürüyorsa...” (AY-IV 165)
- (47) *sözleyü yetinçsiz ulug muñadmakka tegip* “Söylenmeyecek kadar büyük hayrete düşüp.” (AY-VI 1270)
- (48) *garhlar adası tegmegülük* “Yıldızlar tehlikesine maruz bırakmayacak (dharaniler)” (AY-VII 379)
- (49) *bo vu tıltag üküş tegmezün tésar kapıg altın ta urzun* “Bu tılsım, yanlış suçlamaların yapılmasını önlemek için kapının altına yerleştirilmelidir.” (BT XXIII III)
- (50) *ançakia adırtırtın todka uçuzka tegmek üze teğşilip* “başkaları tarafından öylece hor görüldükleri (Hend.) gerçeğiyle dönüşüme uğrayıp...” (BT I D108), (BT XXVIII C350)

Budist çevreye ait yukarıdaki cümlelerde görüldüğü üzere (43)’ten (50)’ye kadar sırasıyla ÜZÜNTÜ/MUTSUZLUK, SEVİNÇ/MUTLULUK, KORKU, ŞAŞKINLIK, TEHLİKE, SUÇLULUK, AŞAĞILANMA duyguları teg- “değmek, dokunmak” fiiliyle işaretlenmiştir. Bir diğer ifadeyle soyut duyu kavramları en genel düzeydeki SOYUT VARLIKLAR SOMUT VARLIKLARDIR metaforu aracılığıyla somut bir nesne olarak kavramlaştırılmıştır.

3.9. Değerli Olmak

Eski Uygur Türkçesinde özellikle Manihaist ve Budist çevreye ait metinlerde, sosyal psikolojiyi yansıtan bir duygu türü olarak saygı ve değer kavramlarının *ötün-*, *tegin-* *yarlıka-* ve *yükün-* gibi yardımcı fiillerle ayrı bir gramer kategorisi oluşturacak kadar önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir (Ağca, 2020, s. 113-114; Erdal, 2004, s. 528-530; Polat, 2017). *teg-* “dokunmak” fiilinin *tegin-* “saygıyla yapmak”, *teginlig* “saygılı, değerli”, *teginatsız* “saygınlığı olmayan, değersiz” türevleri ile özellikle Budist metinlerde sıklıkla rastlanan *ayağka teginlig* “saygı değer, saygıya layık” ve *körgeli teginlig* “görmeğe değer” gibi ifadelerden soyut saygı ve değer kavramlarıyla dokunma arasında bir ilişkinin bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *teg-* fiili kök biçimiyle de “ekonomik olarak değerli olmak, kıymetli olmak” anlamıyla geçmektedir:

- (51) *yüz yastukka tegmese bu ok lalni kelürüp bérür men* “Yüz yastuka ulaşmazsa bu yakutu getirip veririm.” (Çeş25/10)
- (52) *bu üç sıtır tamga kümüşni yunt yılkı tamga kümüşinke tutar men. tegmeti tésarmen. çuv körüp sanlaşgunçakı munçanı bitip bértim* “Bu üç sıtır tamga gümüşünü at yılındaki tamga gümüşüne karşılık tutuyorum. “Yetmedi” dersen makbuz görüp hesaplayıncaya kadarki buncasını yazıp verdim.” (Mak 01/6)

(51) ve (52)’de 13. yy ile 14. yy sonuna ait eski Uygur hukuk metinlerinden getirilen tanıklara göre sözcüğün anlamı ekonomik bir değeri göstermektedir. Fakat sözcüğün *tegin-*

“saygıyla yapmak” ve *teğimlig* “değerli, layık” türevlerinin anlamlarındaki saygınlık ve değer, *teg-* “ekonomik değere ulaşmak” fiilindekine göre daha ileri derecede bir soyutlaşma göstermiştir. Çünkü genel anlamıyla “değerli olma” Clauson’un da belirtmiş olduğu üzere çok büyük ihtimalle belli bir fiyata ve ekonomik değere ulaşmakla ilgili olmalıdır. Clauson’un bununla MANEVİ DEĞER VE SAYGINLIK EKONOMİK DEĞERDİR metaforuna bir imada bulunduğunu söyleyebiliriz (Clauson, 1972, s. 476). Çünkü dini metinlerde bir Budizm terimi olarak geçen *ayağka teğimlik* ibaresindeki ruhani saygınlık değeri ile hukuk metinlerindeki “fiyata ulaşmak” anlamındaki ekonomik değer birbirinden çok farklı kavram alanları içerisinde yer almaktadır. Yani ekonomik değerden dini değer ve saygınlığa gerçekleşen metaforik eşleşmeyle sözcük ileri seviyede bir soyutlaşma göstermiştir. Dolayısıyla *teg-* “dokunmak, ulaşmak, değerli olmak” için *teğimlik* “değerli, layık, saygın”, *teğimsiz* “değersiz”, *teğin-* “saygıyla yapmak” türevlerini de dikkate aldığımızda *dokunmak/temas etmek* → *bir yere ulaşmak* → *belli bir fiyata ulaşmak* → *ekonomik değerli olmak* → *saygın ve değerli olmak* şeklinde bir anlamsal ilişki tasarlamak mümkündür.

Bu anlamsal tasarıda sözcüğün yine “bir yere ulaşmak” anlamıyla “belli bir fiyata ulaşmak” anlamı arasındaki ilişki metaforlaşmayla oluşmuştur. *Fiyatı artmak* ya da *fiyatı yükselmek* ifadelerinde ÇOK OLAN YUKARIDADIR ya da DEĞERLİ OLAN YUKARIDADIR yönelim metaforları sayesinde çokluk ve değer kavramları nasıl ki yukarı-aşağı yönelime göre anlaşılıyorsa (Lakoff & Johnson, 2003, s. 15-16) *teg-* fiilinin “belli bir fiyata ulaşmak” anlamında da ÇOK OLMAK BİR YERE ULAŞMAKTIR metaforuyla oluşmuş yatay ileri yönelimli bir kavramlaştırma vardır. Çünkü soyut olan fiyatın belli bir değere yükselmesi ve ulaşması eylemi, ileri yatay yönlü olarak bir yere ulaşmak eylemine göre anlaşılmaktadır. Değer ve saygınlık için *teg-* “ulaşmak” ve türevlerinin yaygın kullanımı eski Uygur toplumunda değer kavramına atfedilen yatay ileri yönelimin ve dokunmanın önemini gösterir.

3.10. Duyular Arası Aktarma

Eski Uygur Türkçesinde *teg-* sadece soyut ve mental alanlara geçmekle sınırlı kalmamıştır. Aşağıda BTT XXXVI ve Altun Yaruk’tan tespit edilen tanıklarda fiilin “kulağa değmek, ulaşmak” ve “sesin birine ulaşması” anlamıyla dokunma algı alanından çıkararak duyma algı alanına geçtiği görülmektedir:

- (53) *yılıkı ajunınta barmış kuşlarınıñ keyikleriniñ kulkaklarıña tegser ol tınlıglar yme üzeliksiz köni tüz üni tuymış burhan kutın bulgaylar* “(Amitâyuse-sütra) hayvan varoluşuna girmiş olan kuşların ve vahşi hayvanların kulaklarına ulaştığında, bu varlıklar eşsiz, gerçek ve “eşit” aydınlanma Buddhalığına erişeceklerdir.” (BT XXXVI A217)
- (54) *eşidilmiş şlok nomı bu erür :: altun y(a)ruk yaltrıklıg küvrügdin sogançig ün ünere m(e)n :: üç miñ ulug miñ yirtinçülerte tözüde barçaka tegir m(e)n* “Duyulan şiirli öğretiler budur Altın, parlak davuldan tatlı sesler çıkarırım. Üç bin, binlerce yeryüzünde herkese ulaşırım.” (AY 3270)

(53) ve (54). cümlelerdeki dokunmadan görme algı alanına geçiş doğrudan değil sözcüğün “ulaşmak” anlamı üzerinden geçiş yapılmıştır. Dolayısıyla teg- fiilinin duyma alanına geçişinde izlenmiş olduğu semantik yolu *dokunmak* → *bir yere ya da bir şeye ulaşmak* → *duymak* şeklinde gösterebiliriz. Nitekim *tadına bak-* “tatmak” eyleminde görme algı alanından tatma algı alanına geçiş *bak-* fiilinin TECRÜBE ETMEK GÖRMEKTİR metaforuyla oluşmuş “tecrübe etmek” anlamı üzerinden gerçekleşmiştir. teg- fiilinde de “duymak” anlamı için metonimik bir şekilde oluşmuş “bir yere ya da bir şeye ulaşmak” anlamına başvurulduğu görülür.

Sonuç

Fiziksel olarak temelde “dokunmak, temas etmek” anlamına gelen teg- fiilinin eski Uygur Türkçesine ait Manihaist, Budist ve din dışı çevreye ait metinlerde bir takım metafor, metonimi ve gramerleşme süreçlerinden geçerek fiziksel, mental, algısal, duygusal, dini, kültürel ve zaman alanındaki soyut ya da somut pek çok kavrama kaynaklık ettiği görülmektedir. teg- fiili geçirmiş olduğu anlam aşamalarına göre anlamlık olma, ileri yatay yönlü olma, sürece dayalı tamamlanma gibi temel anlamsal özellikler gösteren bir algı fiili olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiilin eski Uygur Türkçesine ait metinlerde, metafor ve metonimi süreçlerine bağlı olarak oluşan anlam ilişkileri aşağıdaki gibidir:

dokunmak → *kamçı ve kırbaç değmek* → *kırbaçlamak* → *cezalandırmak*
dokunmak → *gökyüzüne dokunmak* → *imkânsızın gerçekleşmesi*
dokunmak → *bir şeyin başka bir şeye temas ederek bulaşması ve karışması*
dokunmak → *bir şeye ulaşarak dokunmak* → *ulaşmak/gitmek*
dokunmak → *ulaşmak/gitmek* → *erkeğe gitmek* → *evlenmek*
dokunmak → *ulaşmak* → *boya ulaşmak* → *büyüyüp yetişkin olmak*
dokunmak → *ulaşmak* → *saldırmak için gitmek* → *saldırmak* → *askeri temasta bulunmak*
dokunmak → *somut bir şeye ulaşarak dokunmak* → *somut bir şeye ulaşmak* → *somut bir şeye ulaşarak sahip olmak* → *soyut bir şeye ulaşıp sahip olmak*
dokunmak → *fiziksel bir mekâna ulaşarak dokunmak* → *fiziksel bir yere ulaşmak* → *soyut bir yere ulaşmak*
dokunmak → *fiziksel bir mekana ulaşarak dokunmak* → *bir yere ulaşmak* → *zamanda bir noktaya ulaşmak*
dokunmak → *ulaşmak/gitmek* → *faaliyet gerçekleştirmek için ulaşmak* → *eylemin veya faaliyetin süreç içerisinde gerçekleşmesi*
dokunmak → *hissetmek (her türlü olumlu ya da olumsuz duygu)*
dokunmak/temas etmek → *bir yere ulaşmak* → *belli bir fiyata ulaşmak* → *ekonomik olarak değerli olmak* → *saygın ve değerli olmak*
dokunmak → *bir yere ya da bir şeye ulaşmak* → *duymak*

Metinlerde tespit edilen metonimik anlam ilişkilerinin PARÇA-BÜTÜN, FİZİKSEL ÇIKTI-MENTAL FAALİYET, ÖNCELİK-SONRALIK, NEDEN-SONUÇ metonimleri aracılığıyla kurulduğu görülürken metaforik anlam ilişkilerinin ise SOYUT KAZANIM ELDE ETMEK DOKUNMAKTIR, ORDU SALDIRISI FİZİKSEL TEMASTIR, DİNİ STATÜ İÇİN

ÇABALAMAK YOLCULUKTUR, BİLİNÇ HÂLİNE ULAŞMAK BİR YERE VARMAKTIR, ZAMAN BİR YOL BOYUNCA HAREKETTİR, UZUN VADELİ AMACA YÖNELİK FAALİYETLER YOLCULUKLARDIR, DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR, ÇOK OLMAK BİR YERE ULAŞMAKTIR, FİZİKSEL TEMAS DUYMAKTIR metaforlarıyla kurulduğu tespit edilmiştir. Eski Uygur metinlerinde *teg-* fiiliyle ilgili metaforlaşmaların dünya dillerindeki temayüllere uygun olarak çoğunlukla ya doğrudan fiziksel tecrübeye dayalı bir şekilde ya da metonimik bir temelde ortaya çıktığı görülmüştür. Özellikle Budist Türkçe metinlerde *teg-* fiilinin işaret ettiği hareket imaj şeması ve yolculuk metaforu sayesinde daha ileri ve yapısal düzeyde metaforik eşleşmelerin kurulduğu tespit edilmiştir. Yani *teg-* fiili yapısal ve karmaşık metaforlarla Budist metinlerde, diğer metinlere göre çok daha mecazlı bir görünüm sergilemektedir.

Metaforlara ve anlamlara bakıldığında *teg-* fiilindeki anlamsal dallanmanın temelde ya “dokunmak” ya da sonraki aşamada çoğunlukla “ulaşmak, varmak” anlamından gerçekleştiği görülmektedir. Metinlerde görülen *teg-* fiili metaforlaşmalarında NESNE, HAREKET ve TEMAS imaj şemaları dikkat çekmektedir. Buna göre imaj şematik bir yapı olan NESNE vardır ve bu nesneye gerçekleştirilen imaj şematik bir eylem TEMAS vardır. Ya da yine imaj şematik bir NESNE var ve bu nesneye TEMAS etmek için başka bir imaj şematik eylem HAREKET gerçekleşir. Sözcüğün doğrudan “dokunmak” ile ilgili anlamlarında TEMAS imaj şeması öne çıkarken “varmak, ulaşmak” anlamından sonraki metaforlaşmalarında HAREKET imaj şemasının belirleyici olduğu görülür.

Bu çalışmada sadece eski Uygur Türkçesinde dokunma alanına giren *teg-* “dokunmak” fiilinin bilişsel ve kültürel süreçleri ele alınmıştır. Fakat sadece eski Uygur Türkçesindeki dokunma alanıyla sınırlı kalmayıp Eski Türkçenin Göktanrı, Manihaist, Budist, İslami ve din dışı çevreye ait bütün metinlerinde diğer algı alanlarına (görme, duyma, koklama, tatma) ilişkin metafor ve metonimi süreçlerinin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Çünkü bunun ortaya çıkartılması başta dokunma algısının ve sonra diğer algı kanallarının bedene dayalı kavramlaştırmadaki yerini, mecazlı dil ve üslup bakımından ifade ettiği değeri, anlam ilişkileri ve gramerleşme bakımından önemini daha net ve sağlıklı bir şekilde anlamaya olanak sağlayacaktır.

Kaynaklar | References

- Ağca, F. (2020). Eski Uygurcada üçüncü kişi iyelik eki ve dilbilgisel saygı yapıları. E. Yılmaz, N. Tezcan, & N. Demir (Ed.), *Semih Tezcan kitabı* içinde (ss. 107-127). Nobel.
- Aka, M. (2022). *Metafor ve metonimi kuramına göre eski Türk yazıtlarında kavram alanı ilişkileri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (2018). *Kutatgu Bilig, Yusuf Has Hacip*. Kabalıcı Yayıncılık.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur: VI. kitap (karşılaştırmalı metin yayımı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya’da Türk izleri: Yenisey yazıtları*. Kronik Kitap.
- Azılı, K. (2021). *Mekândan zamana metaforik transferler: Eski Türkçe üzerine teorik bir inceleme*. Bilge Kültür Sanat.
- Bang, W., & Gabain, A. von. (1931). *Türkische Turfan-Texte V*. ABAW.
- Barcelona, A. (2003). On the plausibility of claiming a métonymie motivation for conceptual metaphor. A. Barcelona (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* içinde (ss. 31-58). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110894677.31>
- Besli, N. (2015). Kutadgu Bilig’de kör- fiilinin çok anlamlılığı üzerine. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(12), 159-178.
- Buran, A., & İlhan, N. (2008). *Elaziğ yöresi söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clark, L. V. (1982). The Manichean Turkic Poethi-Book. *Altorientalische Forschungen*, 9(JG), 145-218. <https://doi.org/10.1524/aof.1982.9.jg.145>
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Çetin, E. (2020a). *Altun Yaruk: VII. kitap*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2020b). *Altun Yaruk: VIII. kitap*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathâvadânamâlâ*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kutatgu Bilig Grameri: Fiil*. Akçağ Yayınları.

- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill.
- Ersan, R. (2017). Eski Uygur Türkçesinde tasvir fiili olarak saygı fiilleri. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(11), 454-469.
- Evans, V. (2003). *The structure of time: Language, meaning and temporal cognition*. John Benjamins Publishing.
- Evans, V. (2007). How we conceptualise time: Language, meaning and temporal cognition. V. Evans, B. K. Bergen, & J. Zinken (Ed.), *Cognitive Linguistics Reader* içinde (ss. 733-765). Equinox Publishing.
- Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Erlbaum.
- Gabain, A. von. (1959). *Türkische Turfan-Texte X*. Akademie Verlag.
- Gabain, A. von. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of lexical semantics*. Oxford University press.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bilig’de kör- “görmek”: Çok anlamlılık, metafor ve gramerleşme. *Türkbilig*, 29, 59-76.
- Grady, J. (1997). *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes* [Phd Thesis]. University of California.
- Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur: X. kitap*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güngör, O. C. (2020). Kutadgu Bilig’de teg- fiili üzerine. A. F. Altuntaş, C. Çetiner, M. Kuleli, & M. S. Kapıcı (Ed.), *Book of Congress Proceedings* içinde (ss. 17-53).
- Hazai, G., & Zieme, P. (1971). *Fragmente der uigurischen Version des „Jin’gangjing mit den Gāthās des Meisters Fu“ nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi*. Akademie Verlag.
- Ibarretxe-Antuñano, I. (1998). Cross-linguistic polysemy in tactile verbs. J. Luchjenbroers (Ed.), *Cognitive Linguistics Investigations: Across languages, fields and philosophical boundaries* içinde (ss. 235-253). John Benjamins Publishing. DOI: 10.1075/hcp.15.16iba
- Ibarretxe-Antuñano, I. (1999). *Polysemy and metaphor in perception verbs: A cross-linguistic study* [Phd Thesis]. University of Edinburgh.
- Ibarretxe-Antuñano, I. (2013). The power of the senses and the role of culture in metaphor and language. R. Caballero & J. E. Díaz Vera (Ed.), *Sensuous Cognition* içinde (ss. 109-134). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110300772.109>
- Ibarretxe-Antuñano, I. (2019). Perception metaphors in cognitive linguistics: Scope, motivation, and lexicalisation. L. J. Speed, C. O’Meara, L. San Roque, & A. Majid (Ed.), *Perception metaphors* içinde (C. 19, ss. 43-64). John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/celcr.19.03iba>

- Johnson, C. (1999). Metaphor vs. Conflation in the acquisition of polysemy: The case of SEE. M. K. Hiraga, C. Sinha, & S. Wilcox (Ed.), *Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics* içinde (ss. 155-170). John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/cilt.152.12joh>
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. University of Chicago Press.
- Kamchybekova, K. (2010). *Kırgız Türkçesinde duyu fiilleri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamchybekova, K. (2011). Duyu fiillerinin anlamsal özellikleri üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi /Journal of Modern Turkish Studies*, 8(2), 22-35. <https://doi.org/10.1501/MTAD.8.2011.2.18>
- Kasai, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Brepols.
- Kasai, Y., & Ogihara, H. (2017). *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen*. Brepols.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, metin ve dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi hukuk belgeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kövecses, Z. (1986). *Metaphors of anger, pride and love: A lexical approach to the structure of concepts*. John Benjamins Publishing.
- Kövecses, Z. (1990). *Emotion concepts*. Springer.
- Kövecses, Z. (2007). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.
- Kumcu, A. (2021). Linguistic synesthesia in Turkish: A corpus-based study of crossmodal directionality. *Metaphor and Symbol*, 36(4), 241-255. <https://doi.org/10.1080/10926488.2021.1921557>
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993). The Contemporary theory of metaphor. A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* içinde (ss. 202-251). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Le Coq, A. von. (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*.
- Le Coq, A. von. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*.

- Lehrer, A. (1974). *Semantic fields and lexical structure*. North-Holland ; American Elsevier.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk: III. kitap (=5. bölüm); (Suvarṇaprabhâsasûtra)*.
- Özkan Kurt, F. (2023). *Batı Türkçesinde algı fiilleri*. Kriter Yayınevi.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanift: Manihaist Uygurların tövbe duası*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Polat, Ü. (2017). Eski Uygur Türkçesinde saygı bildiren (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün-) yarı tasvir fiilleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(4), 2012-2026.
- Röhrborn, K. (1971). *Eine uigurische Totenmesse: Text, Übersetzung, Kommentar*. Akademie Verlag.
- Saeed, J. I. (2016). *Semantics*. Wiley Blackwell.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları: İnceleme-metinler-sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Soothill, W. E., & Hodous, L. (1937). *A dictionary of Chinese Buddhist terms: With Sanskrit and English equivalents and a Sanskrit-Pali index* (Reprint). Motilal Banarsidass Publ.
- Sweetser, E. (1991). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin yazıtı: Notlar*. Bilge Kültür Sanat.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taner, T. G. (2022). Kutadgu Bilig’de teg- fiiliyle kurulan birleşik fiiller. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 125-156.
- Tekin, Ş. (1960). *Kuanşi im pısar (ses işiten ilâh)*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Maytrisimit: Burkancıların mehdisi Maitreya ile buluşma, Uygurca iptidai bir dram*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013a). *Irk Bitig: Eski Uygurca fal kitabı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013b). Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine II. E. Yılmaz & N. Demir (Ed.), *Makaleler 2: Tarihi Türk Yazı Dilleri* içinde (ss. 13-16). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sûtra*. Akademie Verlag.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur: IV. tegzinç: (Karşılaştırmalı metin yayını)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. kitap: Berlin koleksiyonundaki fragmanların transliterasyonu ve transkripsiyonu, açıklamalar ve dizin* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ullmann, S. (1957). *The principles of semantics*. Basil Blackwell.
- Viberg, Å. (1983). The verbs of perception: A typological study. *Linguistics*, 21(1).
- Viberg, Å. (2001). Verbs of perception. M. Haspelmath (Ed.), *Language Typology and Language Universals: C. 2. Halbband* içinde (ss. 1294-1309). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110194265-030>
- Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung Teil 2: Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣānti Kīlguluk Nom Bitig* (C. 1). Brepols.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Göttingen University Press.
- Williams, J. M. (1976). Synaesthetic adjectives: A possible law of semantic change. *Language*, 52(2), 461.
- Yakup, A. (2010). *Prajñāpāramitā literature in Old Uyghur*. Brepols.
- Yakup, A. (2016). *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte*. Brepols.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental filler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yunusoğlu, M. K. (2005). *Buddhist Türkçe eserlerde görme Metaforları*. Çağaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu (07-11 Haziran 2005), Ankara.
- Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk çevresi eserlerde metaforlar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte*. Akademie Verlag.
- Zieme, P. (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra: Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto*. Brepols.
- Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Brepols.

Kısaltmalar

- AY : *Altun Yaruk* (Kaya, 2021)
- AY-III : *Altun Yaruk III. Kitap* (Ölmez, 1991)
- AY-IV : *Altun Yaruk IV. Kitap* (Tokyürek, 2018)
- AY-V : *Altun Yaruk V. Kitap* (Uçar, 2009)
- AY-VI : *Altun Yaruk VI. Kitap* (Ayazlı, 2012)

AY-VII	: <i>Altun Yaruk VII. Kitap</i> (Çetin, 2020a)
AY-VIII	: <i>Altun Yaruk VIII. Kitap</i> (Çetin, 2020b)
AY-X	: <i>Altun Yaruk X. Kitap</i> (Gulcalı, 2021)
BaSa	: <i>Eski Uygur Türkçesi Bağ Satış Belgeleri</i> (Keskin, 2022)
BK	: <i>Bilge Kağan Yazıtı</i> (Aydın, 2017)
BT I	: <i>Berliner Turfantexte BT I</i> (Hazai & Zieme, 1971)
BT II	: <i>Berliner Turfantexte BT II</i> (Röhrborn, 1971)
BT III	: <i>Berliner Turfantexte BT III</i> (Tezcan, 1974)
BT V	: <i>Berliner Turfantexte BT V</i> (Zieme, 1975)
BT XX	: <i>Berliner Turfantexte BT XX</i> (Zieme, 2000)
BT XXIII	: <i>Berliner Turfantexte BT XXIII</i> (Zieme, 2005)
BT XXV	: <i>Berliner Turfantexte BT XXV</i> (Wilkens, 2007)
BT XXVI	: <i>Berliner Turfantexte BT XXVI</i> (Kasai, 2008)
BT XXVIII	: <i>Berliner Turfantexte BT XXVIII</i> (Yakup, 2010)
BT XXXVI	: <i>Berliner Turfantexte BT XXXVI</i> (Yakup, 2016)
BT XXXVIII	: <i>Berliner Turfantexte BT XXXVIII</i> (Kasai & Ogihara, 2017)
Çeş	: <i>Eski Uygur Türkçesi Çeşitli Belgeler</i> (Keskin, 2022)
DKPAM	: <i>Daşakarmapathāvadānamālā</i> (Elmalı, 2016)
E	: <i>Yenisey Yazıtları</i> (Aydın, 2019)
ETŞ	: <i>Eski Türk Şiiri</i> (Arat, 1991)
EvEd	: <i>Eski Uygur Türkçesi Evlat Edinme Belgeleri</i> (Keskin, 2022)
Huast.	: <i>Huastuanift</i> (Özbay, 2014)
IB	: <i>Irk Bitig</i> (T. Tekin, 2013a)
KB	: <i>Kutatgu Bilig</i> (Arat, 2018)
KİP	: <i>Kuanşi İm Pusar</i> (Ş. Tekin, 1960)
KT	: <i>Köl Tegin Yazıtı</i> (Aydın, 2017)
Mak	: <i>Eski Uygur Türkçesi Makbuzlar</i> (Keskin, 2022)
M II	: <i>Türkische Manichaica aus Chotscho II</i> (Le Coq, 1919)
M III	: <i>Türkische Manichaica aus Chotscho III</i> (Le Coq, 1922)
Maitr.	: <i>Maitrisimit Nom Bitig</i> (Ş. Tekin, 2019)

Pothi	: <i>Pothi-Book</i> (Clark, 1982)
T	: <i>Tonyukuk Yazıtı</i> (Aydın, 2017)
Tes	: <i>Tes Yazıtı</i> (Aydın, 2018)
TT V	: <i>Türkische Turfan-Texte V</i> (Bang & Gabain, 1931)
TT X	: <i>Türkische Turfan-Texte X</i> (Gabain, 1959)
Vas	: <i>Eski Uygur Türkçesi Vasiyetnameler</i> (Keskin, 2022)